

OSMANLI'DAN BREZİLYA VE ARJANTİN'E EMEK GÖÇÜ VE GÖÇMENLERİN SOSYO-EKONOMİK DURUMU (1850-1915)

Hamdi GENÇ*
İ. Murat BOZKURT**

Özet

Bu çalışma'da, 1850-1915 yılları arasında, Osmanlı Devleti'nin Suriye ve Lübnan bölgesinden, Arjantin ve Brezilya'ya yapılan emek göçü ele alınmaktadır. Bu ülkelerin, ihtiyaç duydukları işgücü açığını Avrupalı göçmenlerle karşılamak amacıyla yürürlüğe koydukları liberal göç yasalarından, Osmanlı vatandaşları da yararlanmıştı. Oysa işgücü talebinde bulunan Brezilya ve Arjantin, kendine kültürel ve dini bakımdan yakın olan Avrupalı göçmelerin gelmesini arzulamaktaydılar. Kendi topraklarından göçü, ülke menfaatleri açısından sakıncalı gören Osmanlı Devleti, almış olduğu tüm tedbirlere rağmen, 20. Yüzyılın başlarında, 100.000'in üzerinde Arjantin'de, 190.000 civarında da Brezilya'da bulunan vatandaşının göçüne engel olamamıştı.

Anahtar Kelimeler: Göç, Brezilya, Arjantin, Suriye, Osmanlı, Maruni, Turcos

LABOUR MIGRATION FROM THE OTTOMAN EMPIRE TO BRAZIL AND ARGENTIN, AND THE SOCIO-ECONOMIC STATE OF THE MIGRANTS (1850-1915)

Abstract

This article deals with labour migration from the Ottoman Empire's Syria and Lebanon regions to Argentina and Brazil during the period 1850-1915. The rather liberal immigration policies that were implemented by these countries to cover their labour deficit with European migrants were also utilized by Ottoman citizens. However, Brazil and Argentina wanted to cover their labour deficit with

* Yard. Doç. Dr. Zonguldak Karaelmas Üniversitesi, İ.İ.B.F., İktisat Bölümü
hamdigenc@karaelmas.edu.tr

** Yard. Doç. Dr. Marmara Üniversitesi, Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü,
imbozkurt@marmara.edu.tr

European migrants who were closer to themselves with respect to their religion and culture. On the other hand, the Ottoman government deemed the migration of its citizens as harmful to the interests of the country and took various precautions to prevent it. Despite these obstacles, by the beginning of the 20th century the number of Ottoman citizens was well beyond 100.000 in Argentina and about 190.000 in Brazil.

Keywords: Migration, Brazil, Argentina, Syria, Ottoman, Maronites, Turcos.

GİRİŞ

1821–1915 yılları arasında 46 milyon civarında insan yenedünya olarak ifade edilen deniz aşırı ülkelere göç etti. Göçte 44 milyonla Avrupalılar birinci sırada, Asyalılar ise ikinci sıradaydı. Yapılan göçün 11–12 milyonluk kısmı 1880 öncesi gerçekleşirken, kalan 32 milyonluk kısmı 1880 sonrasında gerçekleşti. 1880’e kadar göç, yoğun olarak Kuzey ve Batı Avrupa ülkelerinden olurken, sonraki yıllarda Güney ve Doğu Avrupa ülkeleri öne geçmişlerdi. Göç alan ülkeler açısından bir değerlendirme yapıldığında ise, göç edenlerin %61.8’i ABD’ne, %9.1’i Arjantin’e, %8.3’ü Avustralya’ya, %8.1’i Kanada’ya, %6.7’si Brezilya’ya ve %6’sı da diğer ülkelere göç etmişlerdi. Sonuç olarak, 1915’ten önce oluşan göç dalgasının %85’lik kısmını, Kuzey ve Güney Amerika kıtasında bulunan ülkeler almışlardır.¹

Göç hareketlerinin yoğun yaşandığı bu dönemde, İngiltere, İtalya, Norveç, İspanya, Portekiz gibi ülkelerle kıyaslanmayacak seviyede olsa da, Osmanlı Devleti topraklarından da göçler gerçekleşti. Bu göçler başta ABD, Arjantin, Brezilya, Meksika, Şili, Venezüella, Küba, Haiti, Uruguay, Peru, Ekvator, Kolombiya, Honduras, Kanada, Güney Afrika, Avusturya, Sudan ve İspanya gibi ülkelere yönelikti.

Yukarıda ifade edildiği gibi, 19. yüzyılın son dönemi, Amerika kıtasına yönelik yoğun göçün yaşandığı yıllardı. Osmanlı arşiv belgelerine göre, 1898’de Amerika kıtasına göç eden Osmanlıların sayısının 20.000, 1902 yılına gelindiğinde ise sadece Cebel-i Lübnan’dan göç edenlerin sayısı 100.000’i aşmıştı.² Karpat’a göre ise 1860-1914 yılları arasında Amerika kıtasına yaklaşık 1.200.000 Osmanlı göç etmiş ve bunların yaklaşık 600.000’i Suriye ve Cebel-i Lübnanlıydı.³ Amerika kıtasında göçün en yoğun olduğu ülke ABD idi. 1891 yılı içerisinde ABD’ne dünyanın değişik yerlerinden 560.319, 1892’i yılının ilk altı ayında da 623.084

¹ A.G.Kenwood-A.L.Lougheed, **The Growth of the International Economy 1820- 2000**, Lordara, Routledge,2002,s.45-60

² DH.MKT. 649/29; İ.HR. 1314 Z 23; HR.SYS. 75/14; The New York Times gazetesine 15 Eylül 1895 tarihli bir haberine göre, Osmanlı topraklılardan ABD’ne göç eden Suriyelilerin miktarının 150.000 geçtiği ifade edilmektedir. Washington sefreti tarafından 4 Kasım 1877’de Hariciye Nezareti’ne gönderilen bir yazıda ise, ABD ve Amerika kıtasının diğer yerlerinde Arapça konuşan Osmanlı vatandaşının 200.000 civarında olduğuna dair bilgiler yerler almaktadır. (HR.SYS. 72/78).

³ Kemal Karpat, “The Ottoman Emigration to America,1860-1914”,**International Journal of Middle East Studies**, Vol. 17,Sayı No:2, Mayıs 1985,s,185

göçmen gelmişti⁴. Osmanlı topraklarından da 1890 yılında ABD'ne göç edenlerin sayısı 2.176 olarak resmi kayıtlara geçmişti. Bunların büyük bölümünü, Suriye ve Lübnan bölgesinden göç eden Maruniler oluşturmaktaydı. İkinci sırada ise Ermeniler gelmekteydi. Rum, Musevi ve diğer gayr-ı Müslimlerin sayısı daha azdı. Müslüman göçmenlerin sayısı ise 20–30 civarındaydı.⁵ 1891'de ABD'ne 3.957'i ve 1892 yılının Haziran ayı sonu itibarıyla de 6.335 Osmanlı vatandaşı göç etmişti. Göç eden Osmanlı vatandaşlarının bölgesel ve mesleki dağılımı aşağıdaki tablo 1'de görülmektedir. Şunu da belirtmek gerekir ki, 1900 yılına kadar, ABD'ne göç eden Osmanlı vatandaşlarının ancak 1/5'i memleketlerine geri dönmüş, kalan kısmı ise oraya yerleşmişlerdi.⁶

Tablo 1
1892 Yılında ABD'ne Göç Eden Osmanlı Vatandaşlarının Bölgesel Dağılımı

Göç Veren Yerler	Toprak Meslek Sahibi		Çeşitli İşlerle Meşgul	İşsiz	Göç Edenlerin Sayısı
	Sahibi	Sahibi			
Osmanlı Avrupa'sı	3	27	95	102	227
Arabistan	-	-	110	81	191
Ermenilerin Yaşadığı Vilayetler	6	-	2406	316	2728
Osmanlı Asya'sı	4	110	1105	1953	3172
Mısır	-	2	8	7	17
Toplam	13	139	3724	2459	6335

Kaynak: HR.SYS. 72/4

1892'de ABD'ne göç eden Osmanlılar, ülkeye girişte mesleki haneleriyle ilgili kısma %39'u işsiz ve %59'u da çeşitli mesleklerde çalıştıklarını yazmışlardı. Osmanlı Devleti'nden ABD'ne yapılan göç, ABD'nde yayınlanan gazetelere de haber konusu olmaktadır. Örneğin, ABD'de günlük yayın yapan bir gazete, Antakya muhabirine dayanarak 15 Haziran 1890 tarihinde yayınladığı bir haberde; Cebel-i Lübnan Marunilerinden çok sayıda kişinin ABD'ne göç etmek teşebbüsünde olduklarını, ancak Osmanlı Devleti bunların göçüne izin vermediğinden, göç etmek isteyenlerin gizlice Kıbrıs adasına giderek, oradan ABD'ne giden gemilere bindikleri bilgisini vermektedir. Gazete, bu göçün ABD'ne hiçbir faydası olmadığını, sadece seçmen sayısını artırdığını, bu insanların ileri gelenlerinin istediği şekilde oy kullandıklarını belirterek, bu şekilde zaten var olan seçmen sayısını arttırmaktan başka bir işe yaramadığı yorumunu yapmaktaydı. Ayrıca, ABD'ne bir katkısı olmayan bu göçün göçmen kanunu vasıtasıyla önlenmesini de Kongreden talep etmekteydi.⁷

Osmanlı vatandaşlarının göç edip yerleştikleri tek ülke ABD değildi. ABD'ne gidenlerin karşılaştıkları zorlukların da etkisiyle, başta Güney Amerika ülkeleri olmak üzere, Avustralya ve Güney Afrika'nın bazı bölgeleri de bu göçten nasibini almıştı. Öncelikle, Güney Amerika ülkeleri, Osmanlı vatandaşları için

⁴ HR.SYS. 72/42

⁵ HR.SYS. 70/71; HR.SYS. 71/15

⁶ A.MTZ.CL. 1/37; YEE. 136/113

⁷ HR.SYS. 71/15

önemli bir cazibe merkezi konumundaydı. Başta Arjantin ve Brezilya olmak üzere, Kolombiya, Meksika, Şili, Küba, Haiti gibi ülkeler Ortadoğulu göçmenlerin yoğunlaştığı bölgelerdi. Bu ülkelerde göçmenlere yönelik uygulamalar, ABD’deki gibi sıkı bir kontrole tabi değildi. Yeni gelişen bu ülkelerde çalışma olanakları daha kolaydı. Özellikle tarımsal alanlarda iş imkânları fazla ve belki bundan daha da önemli bir diğer etken, gerek ülkeye girişte, gerekse de oturma ve çalışma şartları açısından, diğer ülkelerin uyguladıkları düzenlemelerin ortaya çıkardığı zorlukların, bu ülkelerde olmamasıydı.⁸ Güney Amerika ülkeleri girişte vize istememekte, ayrıca oturma ve çalışma iznini koşulsuz olarak vermekteydiler. Örneğin; Brezilya hükümeti ülkeye girişte pasaport ibrazını zorunlu tutmayıp, giriş yapan kişilerin hüviyetlerini gösteren resmi bir belgeyi yeterli görmekteydi.⁹ Hatta ülke vatandaşlığına geçişte ve pasaport verirken dahi, herhangi bir engel ve zorluk çıkarmıyorlardı. Bunun yanı sıra, Güney Amerika ülkelerine ulaşım olanakları daha kolay ve daha ucuzdu.

Osmanlı vatandaşlarının başta Arjantin olmak üzere bu kıtaya göçleri, 1870’lerde başlamış ve 1900’lerin başlarından itibaren hızlanarak devam etmiştir. Belgelere göre 1908 yılının başında Meksika dahil olmak üzere, Arjantin, Peru, Kolombiya, Şili gibi ülkelere yerleşen Osmanlı vatandaşlarının sayısı 150.000’i aşmıştı.¹⁰

Tablo 2’de 1899 yılı itibariyle Kuzey ve Güney Amerika kıtasına göç eden Osmanlı vatandaşlarının etnik ve dini dağılımı gösterilmektedir.

Tablo 2
1899 Yılı İtibariyle Amerika Kıtasına Göç Eden Osmanlı Vatandaşlarının
Etnik ve Dini Dağılımı

Dini / Mezhebi	Sayı	Doğum Yeri	Gidilen Yer
Müslüman	50	Harput	ABD
Marunî, Ortodoks, Katolik	65.000	Suriye – Cebel-i Lübnan- Beyrut	ABD
Rum	300	Cezayir-i Bahr-i Sefid, İzmir, Yanya	ABD
Ermeni	2000	Anadolu ve İstanbul	ABD
Marunî, Ortodoks, Katolik	40.000	Suriye – Cebel-i Lübnan	Güney Amerika
Marunî, Ortodoks, Katolik	30.000	Suriye – Cebel-i Lübnan	Kanada
Toplam	137.350		

Kaynak: YEE 136/113 (20 Mart 1899)

1899 yılında göç edilen ülkeler ve/veya kıtalar göz önünde alığında, göçmenlerin %49’u ABD’ne, %29’u Güney Amerika ülkelerine ve %22’si de Kanada’ya göç etmişlerdi. Göçmenlerin %98’ini Osmanlı Devleti’nin Suriye ve

⁸ Karpat, a.g.k.,s. 179

⁹ DH.HMŞ. 15/47

¹⁰ A.MTZ.CL. 1/37

Cebel-i Lübnan bölgesinden giden Marunî, Ortodoks ve Katolikler oluşturmaktaydı. Kalan %2'si de Ermeni, Rum ve Müslümanlardı.

Tablo 3
1908–1913 Yılları Arasında Osmanlı Avrupa'sından Yapılan Göçler

Gidilen Ülke	1908	1909	1910	1911	1912	1913
ABD	143	734	1223	856	974	103
Kanada	-	11	19	29	94	5
Britanya Adaları	-	-	4	-	-	7
Arjantin	37	97	77	8	188	4
Toplam	180	842	1323	893	1256	119

Kaynak:Ticaret Layihaları, Hariciye Nezareti Umuru Ticariye Müdürlüyeti,Cilt 6(Rumi 1328),s.5 ve Cilt 10(Rumi 1332),s.45

1908–1913 yılları arasında Osmanlı Avrupa'sından göç eden 4.613 göçmenin, %88'i ABD'ne, %3'ü Kanada'ya, %9'u Arjantin'e ve kalan kısmı da İngiliz adalarına gitmişlerdi. Ayrıca, 1909 yılından sonra, bu bölgeden yapılan göçün miktarında, diğer bölgelerde olduğu gibi, önemli miktarda artış olduğunu belirtmek gerekir.

Nispeten daha az da olsa, Osmanlı vatandaşlarının göç etme eğilimde oldukları bir diğer bölge, Afrika kıtasındaki Güney Afrika ve Sudan'dı. Özellikle Hıristiyan nüfusun Sudan'a gelip yerleşmesi, Sudan'ın mahalli yöneticileri tarafından teşvik edilmekteydi. Bu amaçla Sudan'a gelmek isteyen göçmenlere karşılıksız toprak verilmekte, ayrıca İngilizlerin teşvik ve yardımlarıyla kurulan bir teşkilat, gelen göçmenlerin intibakını sağlamak ve maddi ve manevi yardımda bulunmak amacıyla faaliyet göstermekteydi.¹¹

Avustralya kıtası, Osmanlıların göç ettikleri bir başka bölgeydi. Göç eden Osmanlı vatandaşları, burada çoğunlukla seyyar satıcılık yaparak hayatlarını kazanmaktaydılar. İçlerinde geçimlerini sağlamak amacıyla dilencilik yapanlar da vardı. Ancak, Avustralya hükümetinin göçmenlere yönelik aldığı önlemler nedeniyle, buraya göçmek ve yerleşmek çok kolay değildi.¹² 1893 tarihinde Avustralya'da toplam 2.121 Osmanlı vatandaşının bulunduğu, Londra sefaretince hazırlanan rapordan anlaşılmaktadır. Avustralya'ya gidenlerin tamamına yakını pasaportsuz olarak bu ülkeye giriş yapmışlardı. Buraya göç eden Osmanlı vatandaşları dört gruba ayrılmaktaydı; ilk grubu Suriyeli ve Bağdatlı Müslümanlar, ikinci grubu Mısırlılar, üçüncü grubu Suriye ve Beyrut'tan gelen Hıristiyanlar ve dördüncü grubu da Cebel-i Lübnanlılar oluşturuyordu. Son ikisi diğerlerine göre daha fazlaydı. Osmanlı Devleti'nin Londra Sefareti, 1893 yılında hükümete gönderdiği yazıda, Avustralya hükümetinin, yasal olmayan göçü engellemek amacıyla, daha önce Çinlilere de uyguladığı, bazı önlemleri almak üzere kanun teklifi hazırladığını, bu teklifin kanunlaşması durumunda, kaçak yollarla ülkeye girişlerin mümkün olmayacağını bildirmiş ve bu konuda vatandaşların bilgilendirilmesini talep etmişti.¹³

¹¹ DH.MUİ. 79-1/31; A.MTZ.CL. 1/37

¹² A.MTZ.CL. 1/37

¹³ DH.MKT. 58/3; DH.MKT. 57/31; DH.MKT. 1062/14

1. Göçün Nedenleri

Yukarıda da ifade edildiği gibi, Osmanlı coğrafyasından göçün en yoğun yaşandığı bölge, Cebel-i Lübnan ve Suriye bölgeleriydi. Özellikle bu bölgede yaşayan Gayr-ı Müslim halk arasında göç etme meyli oldukça fazlaydı. Bölge sakinlerini göç etmeye iten ekonomik, sosyal ve siyasal çok farklı etmenlerden söz etmek mümkündür. Aşağıdaki kısımda Osmanlı arşiv belgeleri çerçevesinde göçün başlıca nedenleri üzerinde durulacaktır.

Osmanlı Devleti'nde, Cebel-i Lübnan ve diğer bölgelerde yaşayan fakir halkın göç etme nedenlerinin başında ekonomik sorunlar gelmektedir.¹⁴ Suriye ve Cebel-i Lübnan'da yaşayan halkın büyük kısmı geçimini tarımsal faaliyetlerden sağlamaktaydı. Ancak Cebel-i Lübnan bölgesinin çoğunluğu taşlık ve kayalık olması nedeniyle, ziraata elverişli alanlar nüfusa oranla oldukça yetersizdi. Bölgede yetiştirilen en temel tarımsal ürün ipek kozası ve zeytindi. Bunlar için de çok fazla işgücüne ihtiyaç duyulmaktaydı. Devlet yetkilileri, işgücü fazlasını istihdam etmek amacıyla, 19. yüzyılın sonunda, bölgede yabancı şirketler tarafından inşa edilmekte olan demiryolu ve diğer altyapı yatırımlarının inşası için gerekli işgücünü bu bölgeden karşılamayı düşünmüş ve yapılan imtiyaz sözleşmeleri bu amaca yönelik hazırlanmıştı. Ancak, yabancı şirketlerin, imtiyaz sözleşmelerine aykırı olarak, yerli emek yerine yabancı emek istihdam etmeleri, bölge halkının işsizliğe çare olma ve refahı arttırma umutlarını boşa çıkarmıştı.¹⁵

Bu bölgeden elde edilen yıllık mahsulât, bölge halkının ancak üç aylık geçimini temin edebilecek düzeydeydi. Bu nedenle bölgede yaşayanların yılın belli zamanlarında geçimlerini temin etmek amacıyla, başka yerlere mevsimlik işçi olarak gitmeleri bir zorunluluk olagelmışti.¹⁶ Bunun yanında bölgenin en önemli ürünü olan ipeğin fiyatının, 20. yüzyılın başlarında, özellikle Avrupa piyasalarında düşüşte olması, halkın göçüm sıkıntısını daha da arttırmaktaydı. Yüzyılın başlarına kadar ipek, Suriye ve Lübnan'ın en önemli ihrac maddesiydi. Ancak İngiliz, Alman ve Japonya'nın suni ipeğinin Suriye'nin doğal ipeği ile rekabete başlaması, bölge ekonomisini olumsuz etkiledi. Sadece ipek değil, dokuma sanayi de bu rekabetten kendi hissesine düşen payı aldı. Bu nedenle sanayi erbabı, ABD ve Brezilya gibi serbest ve her türlü sanayinin gelişmesine kolaylık gösteren ülkelere göç etmeye başladı. Kendi memleketlerinde günlük üç kuruş kazanırken, gittikleri yerlerde üç lira kazanabilecek olmaları, göç ve firar eğilimini arttırmaktaydı.¹⁷

Geçim sıkıntısı nedeniyle yurtdışına çıkan Suriyeli ve Lübnanlıların bir kısmı gittikleri ülkelerde dilencilik yaparak hayatlarını kazanmaktaydılar. Dilencilik için giden Suriyeli Marunilerden bir kısmı, gelişlerine neden olarak, Müslüman halk tarafından huzursuz edildiklerini ileri sürüyorlardı.¹⁸ Yine Suriyeli Marunilerden, dilenmek amacıyla İspanya'ya veya Amerika kıtasının farklı ülkelerine giden, kadın ve çocukların da dahil olduğu gruplar, Hristiyan oldukları halde, kendilerini

¹⁴ A.MTZ.CL. 1/37; DH.MKT. 46/32

¹⁵ Y.PRK.AZJ. 23/123

¹⁶ DH.İD. 11/9; A.MTZ.CL. 1/37

¹⁷ Y.PRK.AZJ. 13/68; A.MTZ.CL. 1/37; Andreas David Mordtmann, **İstanbul ve Yeni Osmanlılar**, Çev. Getraude Songu- Habermann, Pera Yayıncılık, İstanbul 1999, s.216

¹⁸ HR.SYS. 1523/23

Hıristiyanlığı kabul etmek isteyen fakir Müslümanlar olarak göstererek, bu yolla daha fazla yardım toplamaya çalışıyorlardı.¹⁹

İkincisi neden, bölgede yaşanan asayiş sorunlarıydı. Cebel-i Lübnan ve Suriye'nin bazı bölgelerinde bedevi aşiretlerin ekili arazilere zarar verdikleri sıklıkla görülmekteydi. Lübnan dağlarının doğu etekleri bedevilerin cirit attığı bir bölgeydi. Bedeviler hasat zamanında köyleri basar, başkalarının mahsulünü çalar, diğer mevsimlerde de köylülerin hayvan sürülerine musallat olurlardı. Devlet, arazilerin ekilmesi ve işlenmesi için gerekli olan modern alet ve edevatı Avrupa'dan getirerek çiftçisine dağıtma çabası içinden bulursa da, ekili zirai alanlara bedevilerin saldırısı neticesinde insanlar ekili arazilerini bırakarak göç etmek zorunda kalmaktaydı.²⁰

Üçüncü etken olarak, göçü teşvik etmek, kolaylaştırmak ve aracılık yapmak amacıyla Osmanlı Devleti'nin birçok yerinde faaliyet gösteren şirket ve şahısları sayabiliriz. Amaçları sadece para kazanmak olan bu kesimin, gazetelere verdikleri abartılı ve gerçek dışı ilanlar, Osmanlı vatandaşları gözünde göçü cazip bir hale getirmekteydiler. Örneğin; bu çerçevede faaliyet gösteren şirketlerden biri olan ve Galata'da Gümrük sokağında faaliyet gösteren Amerika Seyahat Kumpanyası adlı şirket, "2000 kişiye ihtiyaç var. Cebinde para ve adresi olmadığı halde hem para kazanmak, hem sanat öğrenmek isteyenler bu şayan-ı hayret fırsattan istifade etmelidirler. Amerika'da, Kanada'da, Sydney'de kâin bir kumpanya yevmiye 10 franktan 25 franka kadar ücret getirecek işler taahhüt ediyor" şeklindeki ilanlarıyla göçü teşvik etmekteydi.²¹ Gazetelerde yer alan ilanlar sonucunda birçok Osmanlı vatandaşı Amerika'da kolayca zengin olmak ümidiyle bu şirketlere başvurmuşlardı. İmparatorluğun değişik merkezlerinde şubeler açan bu şirketlerin birçoğu halkı dolandırmıştı.²²

Halkı göçe teşvik eden ve aracılık eden şirketlerin yanı sıra, aynı amaca yönelik faaliyet göstererek simsarlık yapan yeni bir iş alanı da ortaya çıkmıştı. Firara aracılık eden ve "simsar" adı verilen bu kişiler, illegal yollarla yurtdışına çıkmak isteyenlerden aldıkları para karşılığında, firarı organize etmekte ve kolaylaştırmaktaydılar. Yaptıkları işin karşılığında kişi başına yüksek miktarlarda para almaktaydılar.²³ Örneğin Beyrut'ta sarraf adı altında bu işi organize eden bir simsar, Ekim 1911 yılında Amerika'ya götürmeyi vaat ettiği 1200 Suriyeliden kişi başına 250'er frank almıştı.²⁴ Bu kişilerin, bir çeteleşme mantığı içerisinde gayri resmi bir cemiyet oluşturdukları da görülmekteydi. Bu organizasyon içinde bazı resmi devlet görevlilerinin de bulunduğunu belirtmek gerekir. Simsarlar, bazı

¹⁹ A.MTZ.CL. 1/37; HR.SYS. 1523/12

²⁰ Y.PRK.AZJ. 13/68; Andreas David Mordtmann, a.g.k., s.216

²¹ DH-İD. 11/9

²² ABD'nde göçmen kanununda yapılan değişik neticesinde, Amerika Muhacirin Komiserliği, ülkelerine göç edecek kişilerde bazı özellikler arıyordu. Bunların başında da listede yer alan 13 hastalığının bulunmaması yer alıyordu. Göçmenlere, ülkeye giriş yaptıkları limanlarda muayene edildikten sonra, ülkeye girişlerine izin verilecekti. Ayrıca, bir işe başlayana kadar geçimlerini sağlayacak 50-100 Dolar arasında bir paraya sahip olmadıkları takdirde girişlerine müsaade edilmeyecekti. DH.MB.HPS.M. 7/58.

²³ DH.MKT. 85/35; A.MTZ.CL. 1/37

²⁴ DH.H. 21-1/2

yabancı ülke konsolosları tarafından da himaye edilmekteydiler.²⁵ Devlet, bunun önüne geçmek amacıyla firarı teşvik ve aracılık eden devlet görevlileri ve simsarların yakalanıp cezalandırılmasını amaçlamaktaydı. Bu uygulama, firarın önlenmesi yolunda kesin bir çözüm olmasa da, etkili bir önlem olduğunu ve olumlu sonuçlar doğurduğunu belirtmek gerekir.²⁶

Bunun yanı sıra simsarlar, daha önce yurtdışına gidip bir miktar para ve servet biriktirip memleketlerine geri dönenlerin de peşine düşüyorlardı. Simsarlar ve kayıkçıların içinde bulunduğu guruplar, yurtdışında biriktirdiği paralarla geri dönen insanları, henüz karaya çıkmadan vapurda, darp ve tehdit ederek paralarını almaya çalışıyorlardı. Bu gibi olaylar Beyrut'ta sürekli yaşanmakta ve devamlı şikâyete konu olmaktaydı. Gerek ruhani reisler ve gerekse Cebel-i Lübnan'ın ileri gelenleri, Beyrut valisinden taleplerde bulunmalarına rağmen, bu gibi olayların önlenemediği söylenemez.²⁷

Simsarlarla aynı çerçevede faaliyet gösteren ve Osmanlı vatandaşlarının yurt dışına göç etmelerinde ve tabiiyetlerini değiştirmelerinde para karşılığı aracılık eden yabancı ülke vatandaşları da vardı. Örneğin; 1916 yılında İstanbul Polis Müdüriyetinin edindiği bir bilgiye göre, İtalyan tebaasından üç şahıs, Galata'da kiraladıkları han odalarında, Osmanlı ve Bulgaristan vatandaşı olan bazı Hıristiyan, Yahudi ve Müslümanların, İspanya ve Arjantin devletleri vatandaşlığına geçmelerinde aracılık faaliyetleri yürütmekteydiler. İspanya vatandaşlığı için 25 lira ve Arjantin vatandaşlığı için de 50 lira almaktaydılar. Bu şahıslar bu şekilde 500 kişinin tabiiyetlerini değiştirmelerini sağlamışlardı. Oysa bir yabancıyı İspanya vatandaşlığına kazanabilmesi için, İspanya'da ikamet etmesi veya arazi sahibi olması yada İspanyol bir kadınla evlenmesi gerekmekteydi. Arjantin vatandaşlığı için ise, 18 yaşında olmak ve iki sene müddetle Arjantin'de yaşamak gerekmekteydi.²⁸

Toplumda göçe yönelimi arttıran temel etkenlerden bir diğeri de, geçici veya kalıcı olarak, yaşadıkları şehre geri dönen göçmelerin, çevrelerine, gittikleri ülkelerden övgüyle söz etmeleri ve para ve servet sahibi olarak dönmüş olmaları idi. Bu durum, halk arasında göç eğilimini daha da arttırmaktaydı.²⁹ Nitekim Amerika'ya gidip orada birkaç yıl kaldıktan sonra geri dönenlerin bir çoğu, az-çok servet sahibi olmaktaydı. Bu durum, halkın geri kalanını da göçe teşvik ediyor, alınan önlemleri ve yapılan telkinleri etkisiz kılıyordu. Belli bir sermaye birikimi ile memleketlerine geri dönenlerin ortaya çıkardıkları bir başka sorun da, emlak ve arazi fiyatlarının artışına neden olmalarıydı. Örneğin; göçün yoğun olarak yaşandığı Cebel-i Lübnan'da, emlak ve arazinin değeri, sırf bu nedenden ötürü 3-4 kat artmıştı.³⁰

²⁵ A.MTZ.CL. 1/37

²⁶ DH.İD. 11/9; DH.MKT. 649/29; A.MTZ.CL. 1/37

²⁷ A.MTZ.CL. 1/37

²⁸ DH.EUM.KLH. 2/32

²⁹ A.MTZ.CL. 1/37; DH.MKT. 321/7

³⁰ DH.MKT. 321/7; DH.MKT. 16/4; A.MTZ.CL. 1/37

2. Göç Etmede Başvurulan Yollar

Öncelikle şunu ifade etmek gerekir ki, göç etmeye karar verenler, legal ya da illegal her türlü yola başvuruyordular.³¹ Bu çerçevede, Osmanlı vatandaşlarının ülke dışına çıkışlarında kullandıkları yol ve yöntemleri, iki maddede toplamak mümkündür;

Öncelikle, devletin bilgisi ve izni dâhilinde olmak üzere, almış oldukları resmi pasaportlarla yurtdışına çıkılabilmekteydi. Bu şekilde yurtdışına çıkmak isteyenler, ticaret yapmak ve sanatlarını icra etmek amacıyla çıktıklarını ve devlete karşı bir yükümlülüklerinin olmadığını ispatlamak durumundaydılar.³² 1894 tarihli pasaport nizamnamesinin 9. maddesinde; ticaret, sanat ve servet sahibi olmayanların pasaport talep etmeleri durumunda, kefil göstermeleri zorunluluğu getirilmişti.³³ Buna istinaden, hükümet tarafından tüm vilayetlere gönderilen genelgede, yurtdışına çıkacak vatandaşlardan, gidecekleri ülkelerde geçimlerini temin edebileceklerine veya döndüklerinde şebhenderlikler tarafından yapılacak masrafların karşılanacağına dair kefil gösterilmesi ve gösteremez ise pasaport verilmemesi istenmişti. Bazı devlet memurlarının usulsüz pasaport verdikleri de vaki olmakla birlikte, bu usulsüzlük büyük boyutlara ulaşmamıştı. Ancak, göçün en yoğun yaşandığı Cebel-i Lübnan ahalisine, diğer vilayetlerden farklı bir uygulama getirilerek, bu bölge halkının başka bir vilayete gitmek için almaları gereken “yol tezkiresi” için de nakdi kefalet yatırma ve muteber, güvenilir bir kefil gösterme zorunluluğu getirilmişti.³⁴

Osmanlı vatandaşlarının yurt dışına çıkışta başvurdukları ikinci yöntem de “fırar” etmektir. Pasaport Nizamnamesi’nde öngörülen bir kısım şartlara sahip olmayanlar “fırar” yolunu tercih ediyorlardı. Fırar da iki şekilde yapılmaktaydı. Birincisi, Osmanlı vatandaşları ülke dâhilinde tam anlamıyla bir hareket özgürlüğüne sahip olmakla birlikte, değişik amaçlarla, başka bir yere gitmek isteyenler, buldukları yerin mahalli yönetiminden “*Mürur Tezkiresi*” adı altında bir izin belgesi almaları gerekmektedir. Bu şekilde izin belgesini alarak yabancı vapurlara binen Osmanlı vatandaşları, bindikleri vapurlardan inmeyerek, vapurun güzergâhını takip edip, yurtdışına çıkıyorlardı. İlk başlarda en çok başvurulan yöntem buydu. İskenderiye, Kıbrıs, Kudüs, Yafa, Beyrut, Mersin, İskenderun ve Lazkiye iskeleleri bu şekilde fırarın en çok görüldüğü yerlerdi.³⁵ Fırarda kullanılan ikinci bir yöntem ise, açıkta bekleyen yabancı vapurların kaçak yolcu almalarıydı. Fırar etmek isteyen Osmanlılar, açıkta bekleyen yabancı vapurlara, gece karanlığından yararlanarak sandal ve kayıklar vasıtasıyla binerek fırar ediyorlardı. Özellikle Fransız bandıralı vapurlar, iskeleleri olmayan sahillerde açıkta bekleyerek, sandal ve kayıklarla gelen fırarileri Avrupa’ya götürmekteydi. Beyrut ve Cebel-i Lübnan sahillerinin uzunluğu ve çok miktarda vapurun bu sahillere uğraması nedeniyle, sadece memurların dikkatli olması fırarı önlemeye yeterli olmamaktaydı.

³¹ Kaçak yolculardan biri, bir Fransız vapurunda memura silah çekecek kadar işi ileri götürmüştü. DH.MKT. 756/20

³² DH.MKT. 2221/139

³³ A.MTZ.CL. 1/37

³⁴ DH.MKT 398/69; A.MTZ.CL. 1/37

³⁵ A.MTZ.CL. 1/37; DH.MKT 321/7; DH.MKT. 20/35; DH.MKT. 398/69; DH.MKT. 2114/69; DH.MKT. 1623/100

Böyle bir durumda firarı engellemek imkânsızdı. Vapur şirketlerinin bu şekilde yolcu almalarını önlemeye yönelik, bağlı oldukları ülkelerin konsoloslukları nezdinde girişimlerde bulunulduysa da, etkili bir sonuç alınmamıştı.³⁶

3. Göçü Önlemeye Yönelik Alınan Tedbirler

Suriye ve Lübnan bölgesinde, özellikle Hıristiyanlar arasında başlayıp yoğunlaşan ve zamanla kitlesel bir nitelik kazanmaya başlayan göç olgusu, bir süre sonra, Müslüman ve Dürzî halka da sirayet etmiş ve ülkenin diğer kesimlerine de yayılmaya başlamıştı.

Osmanlı Devleti, göçün ana nedenini, ekonomik gerekçelere dayandırmaktaydı. Bölgede yaşanan geçim sıkıntısına, firar edip zengin olarak geri dönenlerin de eklenmesi, toplumdaki göç hevesini gittikçe arttırmaktaydı. Hükümet yetkilileri, toplumdaki göç eğiliminin kırılmasını; sanayi ve ticaretin gelişmesine, çalışma olanaklarının artmasına ve bu sayede refah düzeyinin yükselmesine bağlı olduğunu düşünüyorlardı. Ancak, ekonomik sorunların kısa vadede çözümünün imkânsızlığı, hükümeti acil ve etkili önlemler almaya yöneltti. Çünkü ülke dışına çıkacak genç vatandaşlarının miktarının hızla artması, işgücü ve emek kaybı yanında, asker kaybı da demektir.

Bu amaca yönelik olarak, konuyu araştırmak üzere bölgeye teftiş heyeti gönderildi. Heyet, hazırladığı raporda; yasal olarak yurtdışına çıkışlarına engel bir durumu olmayanların, yurtdışında oldukları süre zarfında devlete karşı olan yükümlülüklerini yerine getireceklerine ve vatandaşlıklarını değiştirmeyeceklerine dair kefalet ve teminat alındıktan sonra, gidişlerine izin verilmesini uygun görmekteydi.³⁷ Bu çerçevede, hükümet, ülke dâhilinde başka bir yere gideceğini beyanla “mürur tezkiresi” alıp, yabancı vapurlara binerek yapılan firarı önlemeye yönelik bazı tedbirleri yürürlüğe koydu. “Mürur tezkire”si talep edenlerden, öncelikle ülke dışına çıkmayacaklarına dair kefaletname alındı. Bununla da yetinilmeyerek, firar edecek olurlarsa, gittikleri yerde, sefalet ve zaruret içerisine düştüklerinde, memleketlerine iadeleri için gerekli olan masrafları karşılayacaklarını taahhüt edecek ve kendilerine güvenilir bir kefil bulmaları gerekecekti. Hükümetin almış olduğu bu gibi tedbirler nispeten etkili olmasına rağmen, gerek uygulanmada yeterli özenin gösterilmemesi, gerekse de gittikleri yerde az-çok para kazanarak bu kefaleti ödeyebileceklerini düşünmeleri, firarın önlenmesine yönelik kesin bir sonuç ortaya çıkarmamıştı. Merkezi hükümet çeşitli defalar Suriye ve Lübnan vilayetleri ile Cebel-i Lübnan kaymakamlığına gönderdiği yazılarda; güvenilir ve muteber bir kefil alınmadıkça mürur tezkiresi verilmemesini, bu konu üzerinde titizlikle durulmasını, ayrıca, yeni kefil olacaklara ibret olması amacıyla, memleketlerine iadelerini talep eden bazı şahısların kefillerine başvurularak, yapılacak tüm

³⁶ BEO.VGG. Defteri No: 268, s.82; DH.MKT. 1411/60; DH.MKT. 1605/53; DH.MKT. 1606/19; DH.MKT. 1618/73; DH.MKT. 1621/522; DH.MKT. 1885/102; DH.MKT.52/6; A.MTZ.CL 1/37; DH.MKT. 229/73; DH.MKT. 118/37; DH.MKT. 229/73; DH.MKT. 1601/57; DH.MKT. 1614/117; DH.MKT. 1394/103; DH.MKT. 1526/118; HR.SYS. 1523/12; Y.A.HUS 495/127

³⁷ DH.MKT. 884/21; A.MTZ.CL. 1/37

masrafların tahsil edilmesi için gerekenin yapılmasını istemekteydi.³⁸ Ancak, buna rağmen tezkire almaya gelenlerin miktarında herhangi bir düşüş olmamıştı.

Cebel-i Lübnan Hıristiyanları, Amerika'nın neresine giderler ise, geçimlerini sağlamakla beraber kısa sürede servet sahibi olarak çoğu Amerika'ya yerleşmekteydi. Bunlar memleketlerine dönüşlerinde, yol masrafları için şehbenderliklere başvurmaya ihtiyaç duymadıklarından, yukarıda ifade edilen yol tezkiresi için kefil gösterme önlemi bir işe yaramamaktaydı.³⁹

Alınan tedbirlere rağmen, özellikle Cebel-i Lübnan ve Beyrut'tan firar ederek yurtdışına çıkan Osmanlı vatandaşlarının miktarında, bir azalma şöyle dursun, artarak devam etmekteydi. Fransız vapur şirketleri, özellikle Masajeri ve Faber, bu firar olayında başrol oynamaktaydılar. Bu nedenle Fransız şirketlerine ait vapurların Cebel-i Lübnan iskelelerine yanaşmalarının engellenmesi de düşünülmüştü. Uygulamaya sadece Fransız vapur şirketleri değil, İdare-i Mahsusa'ya ait vapurlar da dahil edilmişti. Çünkü İdare-i Mahsusa'ya ait vapurlar da firar işinde kullanılmaktaydı. Bu nedenle hem Fransız şirketlerine ait vapurların hem de İdare-i Mahsusa'ya ait vapurların, firarın olduğu iskelelere ve bölgelere yanaşmalarını gerektiği Bahriye Nezareti ile Beyrut'taki Fransız konsolosluğuna bildirildi. Ayrıca, tezkireli yolculara da, sadece tezkirelerinde yazılı olan yere bilet verilmesi, bunun dışındaki yerlere bilet satılmaması istendi.⁴⁰ Ancak bu önlemlerin, ticareti de etkileyeceği göz önüne alınarak, uygulamada gerekli titizliğin gösterildiği söylenemez.

Firar edenlerin çoğunluğu Hıristiyan olduğundan, bunların ruhani reisleri, bu durumu kendi menfaatleri açısından zararlı gördükleri için, cemaatlerine gitmemeleri yönünde nasihat ettikleri ve ikna etmeye çalıştıkları halde, bir faydasını göremiyorlardı.⁴¹

Alınan bir diğer önlem de, firarlara aracılık yapan simsarlar ve bunlara yardım eden bazı memur, polis ve iskele muhafızlarına karşı olmuştur. Bu bağlamda organizasyon içinde yer alan devlet görevlilerine idari cezalar verilmekteydi. Firarı organize eden simsar ve gemi kaptanlarının ise peşine hafiyeler takılarak takip ettiriliyor ve suçüstü yakalanmaya çalışılıyordu. Bu amaçla, Kıbrıs'a bir hafiyeye gönderilerek, kaçakları oraya götüren gemi kaptanları ile aracılık eden şahısların belirlenmesine çalışılmış ve sorumlular cezalandırılmıştı.⁴² Ancak para karşılığında kaçışları kolaylaştıran simsar, kayıkçı ve sandalcıları cezalandırmaya yönelik açık bir kanun maddesi yoktu.⁴³ Buna rağmen, firarı teşvik edenlerin yakalanıp cezalandırılmasının, firarın önlenmesi yolunda kesin bir çözüm olmasa da etkili bir önlem olduğunu belirtmek gerekir.⁴⁴

³⁸ DH.MKT. 1597/67; DH.MKT. 1379/94; DH.MKT. 46/32; HR.H. 729/113

³⁹ A.MTZ.CL. 1/37

⁴⁰ DH.MKT. 1871/64

⁴¹ DH.MKT. 321/7; A.MTZ.CL. 1/37

⁴² A.MTZ.CL 1/37

⁴³ HR.SYS. 77/25; A.MTZ.CL 1/37; DH.MKT. 85/35; DH.MKT. 649/29; A.MKT.MHM. 449/95

⁴⁴ DH.MKT. 177/28; ZB. 62/4; A.MTZ.CL. 1/37

Fırar hadisesini önlemeye yönelik alınması düşünülen önlemler arasında aslında en dikkat çeken, Lübnanlı Marunilerin ekonomik durumlarını iyileştirmek amacıyla başka yerlere iskân edilmesi meselesidir. Bölge halkının büyük bir çoğunluğu geçimini tarımsal faaliyetlerle sağlamakta olmasına rağmen, bu bölgede, nüfusa orantılı olarak tarımsal arazinin kıtlığı, firarın en önemli sebeplerinden biriydi.⁴⁵ Hal böyle olunca, Lübnanlıların, Suriye, Halep ve Adana’da iskân edilmesi gündeme geldi. Ancak, Lübnanlıların Maruni olması ve bunlarla birlikte gelecek olan din adamları ve özellikle de Cizvit papazlarının, saf Müslüman halkı olumsuz yönde etkileyebileceği ve dini duygularını zedeleyebileceği endişesi, bu tedbirlerin alınmasına yönelik tereddütleri arttırmıştı. Sonuçta, göçe bir çözüm olarak gündeme gelen bu önlem hayata geçirilemedi.⁴⁶

Bunların yanı sıra, askerlik çağına gelmiş Müslüman gençlerin yurtdışına çıkışlarını engellemek için ilave önlemler alınmaya çalışılmaktaydı. Devlet, vatandaşlarının askerlik hizmetini yerine getirmeden, yurtdışına çıkmalarına sıcak bakmıyordu. Bu bağlamda, köy muhtarlarının, köylerinden yapılan firarları ihbar etmeleri isteniyordu. Yurtdışında bulunan ve askerlik çağında olanlar, şebhenderlikler aracılığıyla haberdar ediliyor ve bu davete uymayanların ülkeye dönüşlerinde gerekli kanuni işlemlerin yapılacağı bildiriliyordu. Ayrıca kasaba ve köylerde göçü teşvik edenlere karşı halkın, bilhassa köylülerin bunlara aldanmamaları amacıyla mahalli hükümetlerce hazırlanan beyannameler dağıtılmaktaydı. Bu beyannameler, hem ilgili yerlere asılacak hem de ilan edilecekti. Bu amaçla hazırlanan beyannamelerde, Amerika’nın hem ekonomik hem de beden gücü yerinde olmayanları kabul etmediği ve bu seyahat sırasında yaşayacakları olumsuzluklar belirtilerek, firar etmeye meyilli olanların vazgeçmesi amaçlanmaktaydı.⁴⁷

4. Göçün Sakıncaları

Yurtdışına yapılan göç konusunda Osmanlı Devleti’ni endişelendiren en önemli etken, askerlik görevi yapacak insan sayısının azalması korkusuydu. Nitekim öncelikle gayrimüslim vatandaşlarda başlayan yurt dışına göç etme eğilimi, çok geçmeden Müslümanlara da sirayet etti. Devlet açısından Müslüman köylülerin, özellikle de askerlik çağına gelmiş Müslüman gençlerin, çoklukla yabancı bir ülkeye göç etmesinin büyük sakıncalar doğuracağı açıktı. Bu durumun orduyu zaafa uğratmasından korkuluyordu.⁴⁸ Nitekim Osmanlı Genelkurmay’ı birçok defalar hükümete gönderdiği yazılarda, askerlik çağına gelmiş gençler şöyle dursun, hali hazırda askerlik yapmakta olanların dahi firar etmekte olduklarını bildirerek, Müslümanların firarının acilen önlenmesi gerektiğini vurgulamaktaydı. Merkezi hükümet, Müslümanların firarının önlenmesine özen gösterilmesi yönünde mahalli yönetimlere birçok defa ikazda bulunmuş olsa da bunu engellemek mümkün olmamıştı. Müslümanların, daha kolay olacağını düşündüklerinden olsa gerek, Hıristiyan kıyafeti giyinerek firar etmeye çalıştıkları da görülmekteydi.⁴⁹ Bu durum

⁴⁵ A.MTZ.CL. 1/37

⁴⁶ A.MTZ.CL. 1/37

⁴⁷ DH.MB.HPS.M. 1/57

⁴⁸ HR.SYS. 72/27; A.MTZ.CL. 1/37; ZB. 401/102

⁴⁹ DH.MKT 398/69; A.MTZ.CL. 1/37

devam eder ise, diğer askerlere de sirayet edeceği ve ordunun gücüne zarar verebileceği düşünülmekteydi.⁵⁰

Müslüman nüfusun göçüne yönelik hükümeti acil önlemler almaya iten tek sebep askeri kaygılar değildi. Ticaret, sanat ve amelelik gibi işlerle uğraşmak ve vatandaşlıklarını korumak şartıyla, kefalet ve teminat gösteren Lübnan ve Suriyeli gayrimüslim ahaliye verilmiş olan yurtdışına çıkabilme özgürlüğünün, Müslüman halka tam olarak tanındığı söylenemez. Devlet, yukarıdaki şartları uysa bile, Müslüman nüfusun yurtdışına çıkmasına çok sıcak bakmıyordu. Devletin bu tutumunda, ülkedeki Müslüman nüfusunun azalmasını istememesinin yanı sıra, Amerika'ya gidenlerin ahlaken yozlaşması ve bir kısmının da din değiştirmesinin etkili olduğunu belirtmek gerekir. Bu nedenle, Dâhiliye nezareti tarafından Bulgaristan komiserliğine gönderilmiş olan resmi yazıda; yurtdışına çıkışlarla ilgili olarak, Lübnan bölgesindeki gayrimüslim halka yapılan uygulamanın burada yapılamayacağı, çünkü Amerika'ya giden Müslümanların birçoğunun ahlakının bozulduğu ve bir kısmının da din değiştirdiği, bunlardan memleketlerine geri dönenlerin de halkın ahlakını bozmaya çalıştıkları ifade edilmekteydi. Bu nedenle, bunların tekrar ülkeye alınmaması gerektiği vurgulansa da, bunun başka mahzurları olacağından, gidenlere asla izin verilmemesi istenmişti. Ayrıca, yapılmakta olan Anadolu demiryolu hattı gibi büyük bayındırlık faaliyetleri sonucunda meydan gelecek refah artışıyla, Anadolu'nun halihazırda sahip olduğu nüfusun birkaç katını besleyebileceği ifade edilmiş ve halkın yurt dışına göç yerine Anadolu'da daha faydalı ve hayırlı bir geçim tarzı elde edebilecekleri bildirilmişti.⁵¹

Devletin göçe karşı olmasının bir başka nedeni de, nüfusu zaten az olan ülkenin, göç nedeniyle her yıl binlerce *müfit ve sağlam* işgücü kaybına uğramasıydı. Bu durum, emek kıtlığı çeken ülkenin, ekonomik büyüme ve gelişmesini olumsuz yönde etkilemekteydi.⁵²

Yukarıdaki sıraladığımız sakıncalara ilave olarak şunu da ifade etmek gerekir ki, yurtdışına gidip, para ve servet biriktirerek tekrar dönenler, memleketlerine yatırım yapıp imarına sebep oluyorsa da, bu insanların azımsanmayacak kısmı, gittikleri yerde perişan ve sefil olarak, geçimlerini dahi tedarik edemeyip, yine Osmanlı Şehbenderliklerine başvurarak, hem yardım istiyorlar, hem de memleketlerine geri dönmek talebinde bulunuyorlardı. Hükümet de, "*Şiar-ı Celile-i teb'a-perverisi*" gereği bu taleplere cevap vermekteydi. Bu da hazine açısından önemli miktarda ek masraf demektir. Bu durum da, devletin yurt dışına kaçışları önleme çabalarının temel nedenlerinden biriydi.⁵³

⁵⁰ DH.MKT. 398/69; DH.MKT. 649/29; A.MTZ.CL. 1/37; DH.MKT. 1597/67; ZB. 421/91

⁵¹ DH.MKT. 525/55; A.MTZ.CL. 1/37; DH.MKT. 1597/67; DH.MKT. 41/5; HR.SYS. 69/12; HR.SYS. 69/11; Yıldız Maruzat Defteri No:9994

⁵² DH.MB.HPS.M. 17/13; DH.İD. 11/9

⁵³ A.MTZ.CL. 1/37; DH.MKT. 321/7; DH.MKT. 1779/117; DH.MKT. 2123/130

5. Osmanlı Topraklarından Brezilya'ya Göç

Brezilya'ya 1881-1900 yılları arasında 1.654.101, 1901-1914 yılları arasında 1.252.678 ve 1915-1920 yılları arasında da 189.417 kişi göç etmişti⁵⁴. 1888'de Brezilya'da köleliğin resmen kaldırılması, tarımsal alanlarda ve kırsal kesimde önemli ölçüde işgücü açığının ortaya çıkmasına neden olmuştu. Bu açık, yönetimin de teşvik ve müsahahasıyla göç ederek gelen işgücüyle kapatılmaya çalışıldı.⁵⁵ Genel göç trendi içinde, Brezilya, göç alan ülkeler sıralamasında ABD ve Arjantin'den sonra üçüncü ülke konumundaydı. Osmanlı vatandaşlarının göç ettiği ülkeler açısından da aynı konumunu korumaktaydı.⁵⁶

5.1. Osmanlı-Brezilya İlişkileri

Osmanlı – Brezilya ilişkilerinin, 1858 yılında karşılıklı olarak imzalanan ticaret anlaşması ile resmen başladığını ifade etmek mümkündür. Anlaşma, 1856 Eylül'ünde, Brezilya'nın Londra Ortaelçisi'nin, Londra sefiri Kostaki Musuruz Paşa'dan, Osmanlı Devleti'nin daha önce Portekiz ile imzaladığı ticaret anlaşmasına benzer bir ticaret anlaşmasının kendi ülkesiyle de yapılması talebinde bulunmasıyla gündeme geldi. Brezilya'nın bu talebini hükümete bildiren Osmanlı sefiri, nasıl bir ticaret anlaşması yapması gerektiği ile ilgili olarak kendisinin bilgilendirilmesini istemişti. Sadaret tarafından Kostaki Musuruz Paşa'ya gönderilen yazıda; Brezilya'nın Güney Amerika kıtasının en büyük ülkesi olduğu ve yapılacak ticaret anlaşmasının Osmanlı Devleti'ne faydalı olacağı belirtilmekteydi.⁵⁷ 23 Aralık 1857 tarihli padişah iradesiyle, Brezilya ile yapılacak anlaşmayı imzalama yetkisi Kostaki Musuruz Paşa'ya resmen verildi.⁵⁸ Hazırlık aşamalarından sonra Brezilya ile Osmanlı Devleti arasındaki ilk ticaret anlaşması 5 Şubat 1858 tarihinde imzalandı. Yapılan bu ilk anlaşma onbir maddeyi ihtiva etmekteydi. Anlaşma 3 Haziran 1858 tarihinde padişaha sunuldu ve Padişah tarafından da 4 Haziran 1858 tarihli irade ile onaylandı.⁵⁹ İmzalanan ticaret anlaşması ile Osmanlı Devleti ile Brezilya arasındaki ilk resmi ilişkiler başlamış oldu. 10 yıl için imzalanan bu anlaşma, taraflardan herhangi birinin bu süre içerisinde fesih yoluna başvurmaması nedeniyle 1912 Şubat'ına kadar yürürlükte kaldı. Ancak, üzerinden 50 yıldan daha fazla bir süre geçmiş olan bu anlaşma, Brezilya'da yaşayan 100.000'in üzerindeki Osmanlı vatandaşlarının hukukunu ve devletin menfaatlerini koruyamaz hale gelmesiyle, 7 Şubat 1912 yılında Osmanlı Devleti tarafından, tek taraflı olarak feshedilmiştir.⁶⁰

Brezilya imparatorunun 1875 yılında Osmanlı Devletine yapmış olduğu ziyareti de, Osmanlı – Brezilya ilişkileri bağlamında, belirtmek gerekir. Bu ziyaret çerçevesinde Brezilya imparatoru başta İstanbul olmak üzere Suriye, Kudüs, Lut

⁵⁴ Jeffrey Lesser, "The Immigration and Integration of Polish Jews in Brazil , 1924-1934, **The America**, Vol.51, No.2. (Oct.,1994),s. 179

⁵⁵ Jeffrey Lesser, "From Pedlars to Proprietors: Lebanese, Syrian and Jewish Immigrants in Brazil", **The Lebanese in the World: A Century of Emigration**, Edit. Albert Hourani ve Nadim Shehadi,Londra, I.B.Tauris &Co Ltd,1992 ,s.395

⁵⁶ Jeffrey Lesser, "**From Pedlars to Proprietors...**a.g.k.,s.396

⁵⁷ A.AMD. 76/7; İ.HR. 137/7079

⁵⁸ İ.HR. 151/7973

⁵⁹ İ.HR. 154/8186; İ.MMS. 11/462

⁶⁰ İ.HR.75/14

Gölu ve Yafa bölgelerini ziyaret etmişti. İmparator, seyahati esnasında Padişahın göstermiş olduğu yakın ilgi ve seyahati süresince hiçbir olumsuzluğun yaşanmamasından duyduğu memnuniyeti ifade etmek amacıyla Yafa'dan Vikont Di Bum Rutro adlı şahıs aracılığıyla Hariciye Nezareti'ne bir de teşekkür telgrafı çekmişti.⁶¹

Osmanlı Devleti'nin 1878 tarihinde Brezilya ve Venezüella gibi ölkelerde konsolosluğu bulunmuyordu. Devlet buradaki vatandaşlarının sorunlarını Washington sefaretı aracılığıyla çözmeye çalışıyordu.⁶² Ancak, Fransa'nın özellikle Brezilya'da yaşayan Suriye ve Lübnanlı gayr-i Müslim Osmanlı vatandaşları üzerinde kurmaya çalıştığı nüfuz, Osmanlı Devleti'ni oldukça rahatsız etmekteydi. Rio de Janeiro'daki Fransız konsolosluğu, Brezilya'ya göç etmiş olan Suriyelileri himayesi altına aldığını ilan etmişti. Göçmenlerin binden fazlası bu himayeyi resmen kabul etmişlerdi. Brezilya'da yaşayan Suriyeli göçmenlerin sayısının 1898'de 20.000'e ulaştığı düşünülürse, Osmanlı Devleti'nin burada resmi temsilcisinin olmaması önemli bir eksiklikti. Bu nedenle, buradaki Osmanlı vatandaşları Fransız konsolosluğuna müracaata mecbur olduklarını ifade etmekteydiler. Fransız konsolosluğu, Suriyeli göçmenleri himayesi altına almakla yetinmeyip, talep edenlere Fransız pasaportu da vermekteydi. Bu şekilde, pasaportsuz firar eden Osmanlı vatandaşları, Fransız pasaportuyla, Fransız vatandaşı gibi memleketlerine gelebilmekteydi.

Osmanlı Devleti bu gibi gelişmelerden sonra 1898 yılında Rio de Janeiro'ya bir fahri şebender tayin etti.⁶³ Şebender tayini, burada yaşayan Osmanlı tebaası arasında memnuniyetle karşılandı. Suriyeli göçmenlerin Rio de Janeiro'da kurmuş olduğu bir cemiyet, binden fazla Suriyelinin katıldığı bir toplantı düzenleyerek, bu atamayı kutladı. Osmanlı şebenderi bu toplantıya katıldığında, alkışlarla karşılanmış, Hamidiye Marşı çalınmış ve kürsüye çıkan konuşmacılar, bu tayinden dolayı padişaha teşekkür ve minnettarlıklarını ifade etmişlerdi. Fransız nüfuzunu kırmaya yönelik olarak devletin aldığı başka önlemler de vardı. Bu çerçevede, Fransız konsolosluğunun onayladığı pasaportlarla ölkeye girişlerin yasaklanması, Osmanlı vatandaşlarının ibraz edecekleri vekâletname gibi resmi ve hukuki evraklarda usulen Osmanlı şebenderliğinin onayının aranması ve Fransız memurlarınca yapılanların muteber kabul edilmemesi gibi önlemleri sıralamak mümkündür.⁶⁴ XX. yüzyılın başında Brezilya'nın Osmanlı topraklarında, üçü Mısır'da, biri de Yafa'da olmak üzere dört konsolosluğu bulunmaktaydı. Osmanlı Devleti'nin de Brezilya'da Sao Paulo ve Rio de Janeiro'da olmak üzere iki şebenderliği bulunuyordu.⁶⁵

1898 yılında yapılan atama ile Brezilya'da fahri konsolosluk düzeyinde, yetersiz bir şekilde temsil edilen Osmanlı Devleti, ancak, 30 Ocak 1908 tarihli padişah iradesiyle, Cebel-i Lübnan eski mutasarrıfı Muzaffer Paşa'nın oğlu Fevaid Bey'in Brezilya baş şebenderi olarak tayin edilmesi ile temsil gücünü arttırdı. Buna

⁶¹ Y.PRK.HR. 1/13

⁶² HR.SYS. 72/49

⁶³ İ.HR. 1314/Z 23

⁶⁴ A.MTZ.CL. 1/37

⁶⁵ İ.HR.1315/B 27

rağmen, São Paulo'da da bir şehbenderlik açılması gerekli görülmekteydi. Nitekim resmi arşiv vesikalarına yansıdığına göre, bu yıllarda Brezilya'da en az 60.000 Osmanlı vatandaşı yaşamaktaydı ve bu rakam her geçen gün hızla artmaktaydı.⁶⁶ 1909 yılında ise, bu rakamın 100.000 civarında olduğu belirtilmekteydi.⁶⁷

5.2. Brezilya'daki Osmanlı Vatandaşları

1850 yılına kadar, Güney Amerika'da ve özellikle de Brezilya'da, Müslümanların yaşadığı pek bilinmiyordu. 1850'de bir Osmanlı Harp gemisinin Brezilya'ya yaptığı seyahat sonucunda, Rio de Janeiro şehrinde birçok Müslüman'ın yaşadığı anlaşıldı. Sayılarının çokluğuna rağmen, Müslümanlara ait cami, okul ve hatta din adamları dahi bulunmuyordu. Brezilya Müslümanları, harp gemisi kaptanından, gemide bulunan Bağdatlı İmam Abdurrahman Efendinin yanlarında kalmasını istediler. Bu talep kabul gördü ve Bağdatlı İmam Abdurrahman Efendi burada kalarak, Müslüman ahalinin dini ve sosyal ihtiyaçları çerçevesinde faaliyet gösterdi. Bir süre sonra, burada yaşayan Müslümanların ihtiyaçlarını hükümete iletmek ve yardım talep etmek amacıyla İstanbul'a geldi. Ancak, yaptığı girişimlerden bir sonuç alamadan vefat etti.

1887 yılı itibarıyla Müslümanların ekseriyeti cami, imam ve mektepsiz olarak Rio de Janeiro ve Bahia şehirlerinde ikamet etmekteydiler ve her geçen gün sayıları artmaktaydı. Bunların kökeni Suriyeli, Türk ve zenci idi.⁶⁸ Brezilya'nın resmi kayıtlarına göre, Osmanlılara ilk olarak 1871 yılında rastlanmaktadır. 1871'de yapılan nüfus sayımına göre Brezilya'da ikisi Rio de Janeiro'da, biri de Rio Grande do Sul'da olmak üzere toplam üç Osmanlı vatandaşı yaşıyordu.⁶⁹

Brezilya'ya göç eden ilk Osmanlılar etnik ve dini kökenleri ne olursa olsun Brezilya'da "turcos" olarak adlandırılmaktaydı. 1892'den sonra ise kısmen sahip oldukları etnik köken ve geldikleri coğrafi bölgeye göre Suriyeli, Arap ve Türk olarak çağrılmaya başlanmışlardı. Ancak, Osmanlı idaresi altındaki bölgelerden göç etmeleri ve Osmanlı pasaportu taşımalarından dolayı, Brezilya ve Arjantin'de yaygın olarak *turcos* diye adlandırılmaya devam edildi. Benzer şekilde Doğu Avrupa'dan göç eden Yahudiler de *ruso* (Russian) diye çağrılıyorlardı. Yani göçmelerin geldikleri coğrafi bölge, gidilen ülkede kimliklerinin ifade edilmesinde büyük bir öneme sahipti.⁷⁰

⁶⁶ İ.HR. 1325/Z 19; İ.HR. 1314/Z 23; İ.HR. 137/7079; İ.HR. 1315/B 27

⁶⁷ İ.HR. 75/14; İ.MMS. 11/462

⁶⁸ Y.PRK.AZJ. 13/68; Mühendis Faik, **Türk Denizcilerinin İlk Amerika Seferi-Seyahatname-i Bahr-i Muhit-**, Hazırlayan: N. Ahmet Özalp, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2006, s.47-49; Brezilya Müslümanları hakkında ayrıca yukarıda ifade etmiş olduğumuz Bağdatlı İman Abdurrahman Efendi'nin Brezilya Seyahatnamesi adlı günümüz Türkçesine çevrilmiş bir hatıra kitabı vardır.

⁶⁹ Clark Knowlton, *The Social and Spatial Mobility of the Syrian and Lebanese Community in Sao Paulo, Brazil*, **The Lebanese in the World: A Century of Emigration**, Edit. Albert Hourani ve Nadim Shehadi, Londra, I.B. Tauris & Co Ltd, 1992, s.291

⁷⁰ Michael Humphrey, "Ethnic History, Nationalism and Transnationalism in Argentine Arab and Jewish Cultures", **Arab and Jewish Immigrants in Latin America Images and Realities**, Edited by Ignacio Klích and Jeffrey Lesser, London, Frank Cass, 1998, s.168

Brezilya resmi kaynaklarına göre, 1871 – 1891 yılları arasında ülkeye, tüm Ortadoğu’ndan 158 göçmen giriş yapmıştı. Ancak bu rakamlarda sonraki yıllarda büyük bir artış oldu. Nitekim 1891- 1916 yılları arasında Brezilya’ya göç edenlerin sayısı 106.184’e ulaşmıştı.⁷¹ Fransız konsolosluk raporlarına göre ise, 1920 yılı itibariyle Brezilya’da 191.271 Suriye ve Lübnanlı bulunuyordu. Bunların Brezilya’da dağılımı ise şu şekildedeydi; 130.000’i Sao Paulo ve Santos, 20.000’i Pará, 15.000’i Rio de Janeiro, 14.000’i Rio Grande do Sul ve 12.271’i de Bahia’daydı. Brezilya’ya göç eden Osmanlıların iki özelliği dikkat çekmekteydi. Birincisi, göçmelerin %15’ini Müslümanlar geri kalanını ise Katolik ve Ortodoks Hıristiyanlar oluşturuyordu. İkincisi ise göçmeler içerisinde memleketlerine geri dönenlerin oranı yüksekti. Örneğin 1908-1936 yılları arasında Santos’a göç eden 43.596 kişiden 19.951’i memleketlerine geri dönmüştü. Bu da Santos’a göç edenlerin yaklaşık %46’sının geri döndüğünü göstermektedir.⁷²

5.3. Osmanlı Göçmenlerinin Sosyo-Ekonomik Durumu

Brezilya’ya göçün yoğunlaştığı yerler, büyük tarımsal çiftliklerin olduğu ve kahve üretiminin yapıldığı São Paulo, Rio de Janeiro, Santos ve Porto Alegre gibi yerlerdi. Bunlar içerisinde de en fazla göçü São Paulo almaktaydı. Brezilya kahve endüstrisinin merkezi olan São Paulo’ya, kahve endüstrisinin ihtiyacı olan işgücünün karşılanması için 1881-1934 yılları arasında 2.321.130 yabancı göç etmişti. Aynı tarihler arasında Brezilya geneline yapılan toplam göç miktarı ise 4.223.318’di. Bu rakamlara göre Brezilya’ya yapılan göçün yarısından fazlası (%55) São Paulo’ya gerçekleşmişti.⁷³

São Paulo’lu kahve üreticileri, 1886 yılında Avrupa’dan özellikle de İtalya’dan göçü teşvik amacıyla, *Sociedade Promotora da Imigração* (Göçü Teşvik Cemiyeti) adlı organizasyonu kurmuşlardı. Bu organizasyon, Avrupalı göçmenlerin ulaşım masraflarını karşılamasının yanı sıra, Santos limanına gelen göçmelerin barınma ve yiyecek ihtiyaçlarını karşılıyor, ayrıca çalışacakları yerlere ücretsiz naklediyordu.⁷⁴ Organizasyonun faaliyetleri sonucunda her yıl giriş yapan göçmen sayısı artmaktaydı. Örneğin; 1886 yılında 32.650 olan göçmen sayısı 1887’de 54.932’e ve 1888’de de 132.070’e yükseldi. Göçmen grupları içerisinde ilk sırada İtalyanlar, ikinci sırada Portekizler, üçüncü sırada İspanyollar ve onları da Almanlar takip ediyordu.⁷⁵

Osmanlı göçmenleri arasında da, çalışma imkânlarından dolayı, São Paulo tercih edilmekteydi. 1900 yılında São Paulo’da 40.000 civarında Osmanlı vatandaşının olduğu, bir Osmanlı vatandaşının çıkardığı *El Brazil* adlı gazetede

⁷¹ Knowlton, a.g.k., s.290-291

⁷² Jeffrey Lesser, “(Re) Creating Ethnicity: Middle Eastern Immigration to Brazil”, *The America*, Vol.53. No.1 (Jul.1996), s.52-53; Jeffrey Lesser, “Jews are Turks Who Sell on Credit’: Elite Images of Arabs and Jews in Brazil”, ...s.41

⁷³ Thomas H. Holloway, a.g.m., s. 188

⁷⁴ Thomas E. Skidmore, **Brazil Five Centuries of Change**, Oxford University Press, New York 1999, s.71; Daniela de Carvalho, **Migrants and Identity in Japan and Brazil The Nikkeijin**, London, Routledge Curzon, 2003, s.5

⁷⁵ Thomas E. Skidmore, a.g.k., s. 71-72

yazılmıştı.⁷⁶ Osmanlıların 1908'de %43'ü São Paulo'da yaşarken, bu oran 1933'te %70'e yükselmışti.⁷⁷ Osmanlı Arşiv belgelerinde de São Paulo ekonomisindeki kahve ziraatı ve ticaretinin önemini anlatan belgelere rastlanmaktadır. Brezilya Baş Şehbenderinin 1913 yılında göndermiş olduğu mektuba göre, hem São Paulo yerel idaresinin hem de kahve üreticilerinin temel politikalarının, kahvenin üretiminde istihdam edilecek işgücü ile üretilen kahveyi satacak pazarların bulunmasına dayandığı ifade edilmekteydi.⁷⁸ Çünkü bu yıllarda Brezilya'nın ihracatının %60'ından fazlası kahve ihracatına dayanmaktaydı.⁷⁹

1912 yılında Brezilya, São Paulo ürünü kahvenin yurtdışına satışı sonucunda 1 milyar frank gelir elde etmişti. São Paulo yerel idaresi, ülke ekonomisinde bu kadar önemli olan kahvenin ziraat ve ticaretinin gelişmesi ve ihracatın artırılması için iki temel politika izlemekteydi; bunlardan ilki, üretimin artırılması için gerekli olan işgücünün hızlı bir şekilde yurtdışından temin edilmesi ile bu alanda istihdamı arttırmak, bir diğeri ise, üretilen kahvenin ihracatını sağlamak amacıyla, başta Avrupa ve Kuzey Amerika olmak üzere, farklı stratejilerle, yeni pazar ve tüketici kitlelerine ulaşarak, kahve tüketimi ve alışkanlığını arttırmaktı. Bu politikaların yürütülmesi amacıyla Avrupa kıtası, Berlin, Paris, Brüksel ve Viyana merkez olmak üzere, dört bölgeye ayrıldı ve her bir merkeze komiser adı verilen görevliler tayin edildi. Komiserlerin çalışma alanı, Macaristan'dan başlayıp tüm Batı Avrupa'yı kapsamaktaydı. Yakınoğu ve Rusya o yıllarda bu piyasaya dahil edilmemişti.

Komiserler, görevli oldukları bölgelerde kahve üretimi için gerekli olan işgücünün teminine ve üretilen kahvenin pazarını büyötmeye yönelik faaliyet göstermekteydiler. Bu çerçevede, kendi bölgelerine giren ölkelerde yayınlanan önemli gazetelerde para karşılığında kahve ile ilgili uzun makaleler yazdırıyor ve haberler yaptırıyorlardı. Bunun yanı sıra, ölkelerinde tanınmış bazı kişilere para karşılığında, üniversitelerde, bilimsel toplantılarda ve ticari ortamlarda Brezilya'nın doğal güzelliğı ve zenginliğı hakkında abartılı konferanslar verdimekteydiler. Ayrıca, yine para karşılığında bazı yazarlara Brezilya ve São Paulo hakkında kitaplar yazdırarak, bu kitapları bedelsiz olarak binlerce kişiye dağıttıyorlardı. Bu çerçevede yaptıkları bir diğeri faaliyette, buldukları ölkelerde halka kartpostallar, güzel resimler, haritalar, çiğ ve yetmişmiş kahve dağıtarak, yoksul insanları Brezilya'ya göç etmeye teşvik ediyorlardı. São Paulo'ya gelecek çiftçilerin, yol masraflarının karşılanacağı, ücretsiz zirai aletler dağıtılacağı ve karşılıksız toprak verileceğı gibi vaatler de yapılmaktaydı. Bu çalışmalar sonucunda her yıl yüzbinlerce insanı buraya getirmek hususunda zorluk çekmemekteydiler. 1912 yılında sadece São Paulo eyaletine Avrupa'dan 104.000 çiftçi getirilmişti.

Hükümet bu propaganda için gerekli kaynağı da Santos limanından yüklenen her kahve çuvalı başına alınan 5 frank vergiyle karşılamaktaydı. São Paulo hükümetine ait olan bu vergi, 1912 yılı zarfında 160 milyon franktır. Hükümet alınan verginin yıllık 20-30 milyon frankını propaganda için harcamaktaydı.

⁷⁶ Y.MTV. 209/19

⁷⁷ Knowlton,a.g.k.,293

⁷⁸ HR.SYS. 77/25

⁷⁹ Thomas E.Skidmore,a.g.k.,s.50

Osmanlı Devleti'nin Brezilya Şehbenderi Münir Süreyya Bey'in 15 Nisan 1913 tarihli İstanbul'a gönderdiği yazıda, São Paulo hükümeti kahve üretimi için gerekli olan işgücü kaynağı olarak Balkan Savaşı nedeniyle yer ve yurtlarından göç ederek sefil ve perişan şekilde yaşayan Rumeli muhacirlerine göz diktiğini belirtmekteydi. İşgücü olarak Türkleri talep etmelerinin nedeni ise çalışkan ve kanaatkâr olmaları ile genellikle çiftçilikle uğraşmalarının tercihte etkili olduğu ifade ediliyordu. Münir Süreyya Bey, São Paulo eyalet başkanı, Avrupa gezisi sırasında Osmanlı sefirlerinden veya hükümet yetkililerinden yılda birkaç bin Osmanlı'nın Brezilya'ya göç etmeleri hususunda izin talep edecek olursa, bu konuda gayet dikkatli olunması ve göç edenlerin hukuklarını ciddi biçimde koruyacak bir mukavelename yapıp imzalanmadıkça, göç etmelerine izin verilmemesi konusunda da uyarıda bulunmaktaydı.⁸⁰

Göçün ilk yıllarında, Osmanlı göçmenlerinin tarımsal alanlarda çalışma yanında başka bir faaliyet alanları da seyyar satıcılıktı. Bunlar yaşadıkları şehirlerin meydanlarında iğneden ipliği her şeyi satıyorlardı. Seyyar satıcıların şehirlerdeki müşterilerinin büyük çoğunluğunu düşük gelirli gruplar oluşturmaktaydı. Ayrıca, kırsal kesimde, kahve çiftliklerinde çalışan işçilerin evde kullandıkları her türlü araç gereçle giyim ihtiyaçlarını da bu seyyar satıcılar karşılamaktaydı. Seyyar satıcılar Paranâ ve São Paulo'nun iç kesimlerine mallarını katır sırtında taşımaktaydılar.⁸¹ Kırsal bölgelere yaptıkları seyahatlerinde bazı tehlikelerle karşılaştıklarından ikişer üçer kişilik gruplar halinde seyahat ediyorlardı.

Osmanlı göçmenleri dışında seyyar satıcılık yapan bir başka göçmen grubu da Doğu Avrupa'dan göç eden Yahudilerdi. Yahudiler yoğun olarak şehir merkezlerinde bu işi icra etmekteydiler.⁸² Osmanlıların seyyar satıcılık yapmalarında, bu konuda memleketlerinde kazanmış oldukları bilgi birikimi, eğitim seviyelerinin düşük olması, Portekizce bilmemeleri ve kısa zamanda çok para kazanarak memleketlerine geri dönme düşüncesi etkili olmaktadır. Seyyar satıcılık alanında, Osmanlı'lardan önce 19. yüzyılın ortalarına kadar Portekizli göçmeler hakimlerdi. Daha sonraki yıllarda İtalyanlar onların yerini aldılar. Yüzyılın sonunda ise İtalyanlardan bu işi Osmanlı göçmeleri devralarak, Brezilya'da seyyar satıcılık başat rol oynadılar. Bu alanda diğer göçmen grupları Osmanlı göçmenleriyle rekabet edemiyorlardı. Çünkü Osmanlı göçmeni seyyar satıcılar, mallarını daha düşük fiyattan veriyorlar, veresiye mal satışı yapıyorlar ve trampa usulü ile mallarını yerel mallar ile değiş-tokuş edebiliyorlardı.⁸³

Seyyar satıcılık yaparak belli bir miktar sermaye birikimi yapan Osmanlı göçmenleri hemen seyyar satıcılığı bırakarak, yerleşik ticaret için yaşadıkları şehirlerde bulunan sabit semt pazarlarından, pazar tezgâhı kiralyıyorlardı. Bu şekilde, yerleşik ticarete ilk adımlarını atmış oluyorlardı.⁸⁴

⁸⁰ HR.SYS. 77/25

⁸¹ Jeffrey Lesser, "From Pedlars to Proprietors...a.g.k.,s.400,402

⁸² Jeffrey Lesser, "Jews are Turks Who Sell om Credit': Elite Images of Arabs and Jews in Brazil", **Arab and Jewish Immigrants in Latin America Images and Realities**, Edited by Ignacio Klich and Jeffrey Lesser, London, Frank Class, 1998, s.42

⁸³ Knowlton, a.g.k.,s. 302

⁸⁴ Jeffrey Lesser, Jews are Turks Who Sell om Credit' ...a.g.k.,s.43

Suriye ve Lübnanlı göçmenlerin, Brezilya'daki ticari faaliyetlerine ait ilk bilgiler 1895 yılı São Paulo şehir yıllığında yer almıştı. Yıllıkta, 25 de Março Caddesindeki altı konfeksiyon mağazasının ve bir de bakkal dükkanının Suriyeli ve Lübnanlı göçmenlere ait olduğu bilgisi yer almaktadır. Aynı tarihte São Paulo'da seyyar satıcılık yapanların %90'nını da Osmanlı vatandaşları oluşturmaktaydı. Bu kayıtla, Osmanlı vatandaşı Suriyeli ve Lübnanlılardan ilk defa São Paulo şehir yıllığında bahsedilmişti. Sonuç olarak, göçün ilk yıllarında seyyar satıcılık yaparak geçimlerini sağlayan Osmanlılar, bu işten elde ettikleri sermaye birikimiyle tekstil ve konfeksiyon mağazası açıyorlardı. Suriye ve Lübnanlılar genellikle 25 de Março Caddesi ve çevresinde yoğunlaşmaktaydı. Bunun nedeni, hemşehrilerinin dükkânlarının burada olmasıydı.⁸⁵

Brezilya'da yerleşik ticaretle meşgul olan Osmanlıların sayısı günden güne arttı. Örneğin; São Paulo eyaletinin Rio Preto yerleşim yerinde, 1898'de kurulan 12 ticari kuruluştan sekizi buraya göç eden Osmanlılara aitti. Aynı tarihte, burada yaşayan Osmanlı göçmenlerinin sayısı 1000 civarındaydı. Fakat bu gibi girişimlerin, yerel halk ve yetkililerce pek hoş karşılandığı söylenemez. 1806'da verilen bir kanun teklifi, *turco*'ların ticari faaliyetlerini sınırlandırmaya yönelik yeni yasal düzenlemeleri içermekteydi. Ancak yapılan teklif, Rio Preto Adalet Komisyonunca şiddet ve ayrımcılık içerdiği gerekçe gösterilerek kabul edilmedi.

1895 yılında Suriye ve Lübnanlılara ait São Paulo ticaret yıllığında kayıtlı yedi ticarethane mevcut iken, bu sayı 1901 yılında 500'e yükseldi. Suriyeli ve Lübnanlılar Brezilya'nın iktisadi ve ticari hayatında 1900'lerden itibaren önemli rol oynamaya başlamışlar ve 1920'lerin başında tekstil ve kuru gıda konusunda Brezilya'nın önde gelen tüccarları haline gelmişlerdi.⁸⁶ 1920 yılındaki São Paulo eyaletinin sanayi sayımı ve vergi listelerinde Suriyeli ve Lübnan kökenli işadamlarının iktisadi etkinlikleri net olarak görülmekteydi. Aynı yıla ait vergi listelerinde Suriye ve Lübnan asıllı 538 işadamlarının ismi yer almaktaydı. İşadamlarının %58'i hazır giyim ve manufakturacılık alanında faaliyet göstermekte, kalan %42'si ise başta bakkal ve emlakçilik olmak üzere tütün, bar, berber ve sigara ağızlığı yapımı işiyle meşgullerdi.⁸⁷

6. Osmanlı Topraklarından Arjantin'e Göç

6.1. Osmanlı Arjantin İlişkileri

Arjantin ile Osmanlı Devleti arasında ilk resmi ilişkilerin, Arjantin'in Paris elçisinin 21 Temmuz 1869 tarihli mektubunun, Osmanlı sefaretine ulaşmasıyla başladığını söyleyebiliriz. Elçi mektubunda, Osmanlı topraklarının bazı yerlerinde konsolosluk açma talebinde bulunmaktaydı. Arjantin'in bu talebine Osmanlı yönetiminin verdiği yanıt, bu tür ilişkilerin iki tarafın yapacağı dostluk ve ticaret anlaşmalarından sonra olabileceği ve kendilerinin de buna meyilli olduğunu bildirmek oldu.

⁸⁵ Knowlton, a.g.k., s. 300

⁸⁶ Jeffrey Lesser, *Jews are Turks Who Sell om Credit' ... a.g.k., s.56*

⁸⁷ Knowlton, a.g.k., 303

İki tarafın bu yönde iradelerinin ortaya çıkması üzerine, devletlerin Paris sefirlerinin nezdinde bu görüşmeler başladı. Osmanlı Devleti, 11 Ekim 1870 tarihinde çıkan padişah iradesi ile Paris sefirini müzakerelerde bulunmak üzere görevlendirdi.⁸⁸ Bu görevlendirmeye rağmen, bazı sebeplerden dolayı Arjantin sefirinin uzunca bir süre Paris'te bulunamamasından dolayı, müzakereler ancak Mayıs 1872 tarihinde tamamlanabilmiştir. İspanya ve Arjantin arasında daha önce yapılmış olan anlaşma bu anlaşmaya esas teşkil etmişti. İki tarafça kabul edilen 15 maddelik Osmanlı – Arjantin Ticaret Anlaşması, 13 Eylül 1872 tarihinde padişah onayından geçerek, Paris sefirine bu anlaşmayı imzalama yetkisi verilmiştir.⁸⁹

İlk anlaşmadan uzun bir süre sonra, 1909'ların başında, Arjantin Cumhuriyeti'nde gündün güne artmakta olan Osmanlıların hukuklarını korumak ve iki devlet arasındaki ticari ilişkileri geliştirmek amacıyla şehbenderlikler açılması meselesini, Meclis-i Mebusan'da Beyrut Mebusu Süleyman Elbostani Efendi gündeme getirmişti. Beyrut Mebusu Süleyman Elbostani, 17 Mart 1909 tarihinde Meclis-i Mebusan'a sunduğu önergede, II. Meşrutiyet öncesi Suriye, Beyrut, Halep ve Cebel-i Lübnan'dan göç edenlerin, memleketlerine geri dönmelerinin sağlanmasını ve yeni göçlerinde durdurulması için komisyon kurulmasını, ayrıca Buenos Aires'e şehbenderlik açılmasını teklif etmişti.⁹⁰ Bu önerilerden yaklaşık bir yıl sonra, Hariciye Nezareti 1 Haziran 1910 tarihinde konsolosluk protokol layihasını Meclis-i Vükelaya gönderdi. Meclis-i Vükela 2 Haziran 1910'da aldığı kararla bu teklifi kabul ederek, Konsolosluk protokolünü imzalamak üzere Roma sefiri Hüseyin Kazım Bey'i görevlendirdi. Konsolosluk anlaşması, her iki ülkenin İtalya'daki diplomatik temsilcilerince Haziran 1910'da imzalandı. Bu konudaki padişah iradesi de 14 Temmuz 1910'da çıktı.⁹¹

Konsolosluk anlaşmasının karşılıklı olarak imzalanmasına müteakip, Buenos Aires Baş Şehbenderliğine, Ağustos 1910'da Emir Emin Arslan Bey tayin edildi. Emir Emin Arslan Bey, bu göreve 1914 yılına kadar devam etti. Emir Emin Arslan Bey'in buraya Baş Şehbender tayin edilmesi tesadüf değildi. Çünkü Emir Emin Arslan Bey, buraya göç eden Osmanlıların büyük bir kısmı gibi Suriye kökenli ve anadili Arapça idi. Ayrıca Brüksel, Paris ve Bordeaux gibi yerlerde görev yapmış tecrübeli bir diplomattı. Bu özellikleri yanında Emir Emin Arslan Bey'in bir başka özelliği de, Bordeaux'ta görevli iken, Osmanlı Devleti'nin Brezilya'daki fahri konsoloslğunun açılışı için Mayıs 1898'de Brezilya'ya gelmiş ve burada bir süre kalmıştı. Dolayısıyla, Güney Amerika kıtasına ve buradaki Osmanlı vatandaşlarına yabancı değildi.⁹² Emir Emin Arslan Bey'in Buenos Aires Baş Şehbenderi tayin edilmesinin, burada yaşayan Osmanlı vatandaşlarınca memnuniyetle karşılandığını belirtmek gerekir. Ekim 1910'da Buenos Aires'e gelen Emir Emin Arslan Bey'i

⁸⁸ İ.HR. 246/14640

⁸⁹ Anlaşma metni için bakınız: İ.HR. 256/15264; İ.HR. 256/15286

⁹⁰ Meclis-i Mebusan Tutanakları Cilt 1. sayfa. 326

⁹¹ MV. 140/83; İ.HR. 1328/B 6/2

⁹² Ignacio Klich, " Argentine- Ottoman Relations and Their Impact on Immigrants from the Middle East: A History of Unfulfilled Expectations, 1910-1915", **The Americas**, Vol.50, No:2. October 1993,s. 182

kalabalık bir grup, rıhtımda karşılaşmak amacıyla toplanmış ve kalacağı oteline kadar da refakat etmişlerdi.⁹³

6.2. Arjantin'deki Osmanlı Vatandaşlarının Sosyo-Ekonomik Durumu

1816'da İspanya'dan bağımsızlığını kazanan Arjantin'in yöneticileri, ülkenin iktisadi ve sosyal açıdan modernleşmesini, Avrupa'dan gelecek göçle bağlamışlardı. Çünkü Avrupa'dan gelecek göçle, ülkenin iktisadi, sosyal ve politik açıdan gelişmesi için gerekli olan kapitalist zihniyetin ülkeye girişi sağlanmış olacaktı.⁹⁴ Bu amaçla 19. yüzyılda, ülkenin kapıları Avrupalı göçmenlere açıldı. Devlet adamlığı yanında aydın kimliğine de sahip olan *Domingo Faustino Sarmiento*'nun devlet başkanlığı döneminde (1868-1874), Arjantin'e yönelik göç dalgası daha da hızlandı. Çünkü Sarmiento, ülkenin içinde bulunduğu geri kalmışlığın üstesinden gelebilmenin, Avrupa'dan yapılacak göçle mümkün olabileceğine inanmaktaydı. Bu amaçla, Avrupalıların ülkeye gelip yerleşmeleri teşvik edildi. Arjantin, Amerika kıtasında, ABD'nden sonra en fazla göç alan ikinci ülkeydi.⁹⁵

1888-1914 yılları arasında, büyük bir kısmı İspanyol ve İtalyan kökenli olan 2.500.000 civarında insan Arjantin'e göç etmişti. Bunların sadece % 4'ünü Ortadoğu bölgesinden gelen insanlar oluşturmaktaydı.⁹⁶ Osmanlı Devleti, 1896 yılına kadar topraklarından Arjantin'e göçe müsaade etmemektedir. Yasal yollarla Arjantin'e göçlerine izin verilmeyen Osmanlılar, önce Montevideo'ya (Uruguay) geliyorlar, buradan da botla illegal biçimde Arjantin'e geçiyorlardı.⁹⁷ Osmanlıların Arjantin'e göçleri 1871'de başlamış⁹⁸, 1900'lerin başından itibaren de hızlanmıştı.

Osmanlı vatandaşlarının Arjantin'i tercih etmelerinin üç nedeni vardı. Birincisi, Ortadoğuluların ülkeye girişlerinin yasaklanmamış olmasıydı. Bu da Arjantin'in hukuksal anlamda göçmenler arasında bir ayırım yapmadığını göstermekteydi. İkincisi, Marsilya ve Cenova vasıtasıyla Atlas Okyanusunu geçmek için gerekli olan nakliye ücretlerinin ödenebilir bir düzeye inmesi idi. Çünkü nakliye

⁹³ Ignacio Klich (1993), a.g.m., s.183

⁹⁴ Theresa Alfaro Velcamp, "The Historiography of Arab Immigration to Argentina: The Intersection of the Imaginary and the Real Country", **Arab and Jewish Immigrants in Latin America Images and Realities**, Edited by Ignacio Klich and Jeffrey Lesser, London, Frank Class, 1998, s.228

⁹⁵ Estela Valverde, "The Question Of 'Argentinidad': The Self-Image of Arab and Jewish Ancestry in Recent Argentine Literature", **Arab and Jewish Immigrants in Latin America Images and Realities**, Edited by Ignacio Klich and Jeffrey Lesser, London, Frank Class, 1998, s. 189

⁹⁶ Ignacio Klich, "Criollos and Arabic speakers in Argentina An Uneasy Pas De Deux, 1888-1914", **The Lebanese in the World: A Century of Emigration**, Edit. Albert Hourani ve Nadim Shehadi, Londra, I.B. Tauris & Co Ltd, 1992, s.243

⁹⁷ Estela Valverde, "Integration and Identity in Argentina: The Lebanese Of Tucuman", **The Lebanese in the World: A Century of Emigration**, Edit. Albert Hourani ve Nadim Shehadi, Londra, I.B. Tauris & Co Ltd, 1992, s. 314; Humphrey, a.g.k., s.169

⁹⁸ Theresa Alfaro Velcamp, "The Historiography of Arab Immigration to Argentina: The Intersection of the Imaginary and the Real Country", **Arab and Jewish Immigrants in Latin America Images and Realities**, Edited by Ignacio Klich and Jeffrey Lesser, London, Frank Class, 1998, s.233

şirketleri daha fazla yolcu elde etmek için kendi aralarında rekabet ettiklerinde, ücretler yolcular lehine düşmekteydi. Üçüncüsü ise, Arjantin hükümeti, ABD’de uygulanmakta olan, ülkeye giriş yapmak isteyen yabancıları sıkı sağlık kontrollerinden geçirmek gibi, göçmenlere yönelik sıkı ve zorlaştırıcı bir prosedür uygulamadığından, bu ülkeye daha kolay giriş yapılabilmekteydi.⁹⁹

Bu anlamda Arjantin’in, göç konusunda daha liberal bir yasal mevzuata sahip olduğu söylenebilir. Ancak, pratikte gelmesi istenip teşvik edilen göçmenlerin yanında, gelmesi istenmeyenler de vardı. İşte Arjantin’in, ABD’ye göre ülkeye girişi kolaylaştırmasının altında yatan temel neden de, istenen göçmen grubunda olan Kuzey Avrupalı göçmenlerin girişini teşvik etmekte. Çünkü Kuzey Avrupalı göçmeler, gelenek, kültür ve dini açıdan Arjantin toplumuna daha kolay uyum sağlıyorlardı. İstenmeyen göçmen grubu içinde yer alan Ortadoğulular, Yahudiler ve Doğu Avrupalılar ise, kültür, dil, örf ve adet bakımından Arjantin toplumuna daha yabancıydılar.¹⁰⁰ Yürürlükteki kanunlar, göç edenler arasında herhangi bir ayırım yapılmasına yönelik bir düzenleme içermemesine rağmen, pratikte bazı ayrımlar söz konusuydu. Örneği; göçmelerin bedava kalması için hazırlanan otel ve diğer hizmetlerden, Kuzey Avrupa’dan göç edenler istifade edebilirken, Ortadoğu’dan gelenler yararlandırılmıyorlardı. Yine Osmanlı göçmelerinin, sadece tarımsal alanlarda işçi olarak çalışmalarını kabul ediliyordu.¹⁰¹

Tablo 4
1904–1913 Yılları Arasında Buenos Aires’e Göç Eden Osmanlı Vatandaşlarının Sayısı

Yıllar	Sayı	Yıllar	Sayı
1904	3.226	1909	11.765
1905	7.085	1910	15.478
1906	7.177	1911	13.605
1907	7436	1912	19792
1908	111	1913	20391
Toplam			115.66

Kaynak: Ticaret Layihaları, Hariciye Nezareti Umuru Ticariye Müdüriyeti, Matba-i Amire, İstanbul Hicri 1330, s.12

Yukarıdaki tablodan da görülebileceği gibi, 1908’den sonra Arjantin’e göç eden Osmanlı vatandaşlarının miktarında ciddi bir artış gözlemlenmektedir. II. Meşrutiyet sonrası döneme denk gelen ve özellikle gayrimüslim tebaa arasında yaygınlaşan bu artışın en önemli nedeni, Meşrutiyet sonrası gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarının da zorunlu askerlik hizmetine tabi tutulmalarıydı.¹⁰² Arjantin’e göç

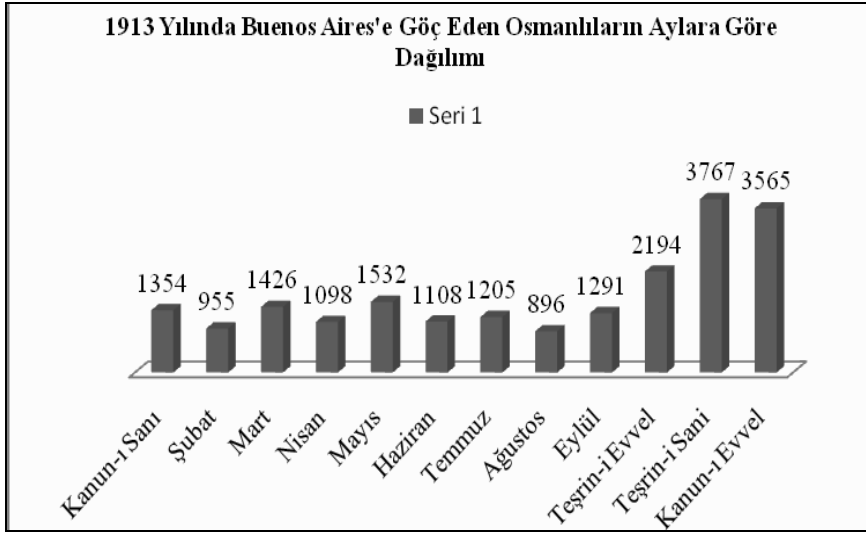
⁹⁹ Ignacio Klich, “Criollos and Arabic speakers in Argentina...a.g.k.,s.268-70

¹⁰⁰ Ignacio Klich, “ Arab- Jewish Coexistence in the First Half of 1900’s Argentina: Overcoming Self- Imposed Amnesia”, **Arab and Jewish Immigrants in Latin America Images and Realities**, Edited by Ignacio Klich and Jeffrey Lesser, London, Frank Class, 1998, s.14; Michael Humphrey, a.g.k.,s.169

¹⁰¹ Humphrey, a.g.k.,s.170

¹⁰² Theresa Alfaro Velcamp, *The Historiography of Arab Immigration to Argentina...* a.g.k.,s.233

eden Osmanlıların sadece %2,7'si 1897 yılı öncesinde göç etmişlerdi. 20. yüzyılın başından itibaren göç dalgası artarak devam etti.

Kaynak: Ticaret Layihaları, Hariciye Nezareti Umuru Ticariye Müdüriyeti, Matba-ı Amire, İstanbul Hicri 1330, s.11

Göç eden Osmanlı vatandaşlarının, memleketlerinde yaşayan ailelerine gönderdikleri paranın ekonomiye olan katkısının, yönetim tarafından fark edilmeye başlanmasının, göç konusunda daha esnek bir politika izlenmesine yol açtığını söylemek mümkündür.¹⁰³ Örneğin Arjantin'de bulunan Cebel-i Lübnanlılar 1889'da banka ve sarraf vasıtasıyla ayda yaklaşık 5.500 İngiliz lirası göndermekteydiler. Bu durum, Cebel-i Lübnan ekonomisine büyük fayda sağlamaktaydı.¹⁰⁴

Tablo 5

1911 Yılında Buenos Aires'e Göç Eden Osmanlı Vatandaşlarının Cinsiyet ve Dini Dağılımı

Cinsiyet	Sayı	Din	Sayı
Erkek	10.722	Müslüman	5.290
Çocuk	942	Katolik	5.514
Kadın	1.457	Protestan	510
Kız	484	Diğer	2.291
Toplam	13.605	Toplam	13.605

Kaynak: Ticaret Layihaları, Hariciye Nezareti Umuru Ticariye Müdüriyeti, Matba-ı Amire, İstanbul Hicri 1330, s.12

Arjantin'e göç edenler genellikle gayr-i Müslim Osmanlılar olsa da, bunların içinde küçümsenmeyecek oranda Müslümanlar da bulunmaktaydı. Örneğin,

¹⁰³ Humphrey, a.g.k.,s.169

¹⁰⁴ DH.MKT. 1697/64

göçmenlerin, 1909'da %45'i¹⁰⁵ ve 1911'de de %39'u Müslüman'dı. Gayrimüslimler içerisinde de %40 oranı ile Hıristiyanlığın Katolik mezhebine mensup olanlar başta geliyordu. Bunun yanı sıra, göçmelerin büyük bir kısmı bekâr erkeklerden oluşmaktaydı. Ancak, evli erkekler de tek başlarına göç ediyorlar ve yerleştikten beş altı yıl sonra da ailelerini getiriyorlardı. Bu süre bazen 12 yıla kadar da çıkabilmekteydi.¹⁰⁶ 1911 yılında göç edenlerin %79'unu erkek, %11'ini kadın ve %10'nunu da erkek ve kız çocuklar oluşturuordu.

Tablo 6
1911 Yılında Buenos Aires'e Göç Eden Osmanlı Vatandaşlarının Mesleki Dağılımı

Mesleği	Adet	Mesleği	Adet
Ziraatçı	1897	Marangoz	12
İnşaat Ustası	34	Aşçı	61
Berber	5	Tüccar	914
Kasap	5	Terzi	132
İşçi	394	Şoför	1
Elektrikçi	3	Demirci	3
Mobilyacı	5	Gündelikçi	7594
Makinist	1	Denizci	4
Kadın terzisi	45	Tamirci	12
Değirmenci	2	Hizmetçi	172
Fırıncı	2	Dokumacı	134
Ressam	6	Basımcı	1
Ütücü	118	Fıçı	1
Dikişçi	58	Ayakkabıcı	34
Diğerleri	107	Bilinmeyenler	1848
Toplam	13.605		

Kaynak: DH.SN.THR. 31/109

1911 yılında Arjantin'e göç edenlerin %55'i gündelikçi, %14'ü ziraatçı, %7'si tüccar, %3'ü işçi ve kalan %21'i de 'diğer meslekler ve mesleği bilinmeyenlerden meydana geliyordu. Bu grupta özellikle vasıfsızların oranı büyük bir yekûn tutmaktaydı.

¹⁰⁵ Humphrey, a.g.k.”...s.169

¹⁰⁶ Estela Valderde, “The Question Of ‘ Argentinidad’: The Self-Image of Arab and Jewish Ancestry in Recent Argentine Literature”, **Arab and Jewish Immigrants in Latin America Images and Realities**, Edited by Ignacio Klich and Jeffrey Lesser, London, Frank Class, 1998, s. 190

Tablo 7
1911 Yılında Buenos Aires'te Bulunan Osmanlı Göçmenlerinin Faaliyet Alanları ve Sayısı

Faaliyet Alanı	Sayısı
Kalifiye işçi	5000
Seyyar satıcı	15000
Rençber	35000
Tacir	10000
Yaşlı ve çocuk	15000
Kadın	5000
Toplam	85000

Kaynak: Ticaret Layihaları, Hariciye Nezareti Umuru Ticariye Müdüriyeti, Matba-ı Amire, İstanbul Hicri 1330, s.7

1876 – 1899 yılları arasında Osmanlı topraklarından 9.932 kişi Arjantin'e giriş yapmıştı. Bunların 8.135'inin meslek haneleriyle ilgili kısmı tüccar, 371'inin zanaatkar, 437'inin işçi, 105'inin çeşitli meslekler ve 884'ünün ise bilinmiyor olarak işaretlenmişti. Bu dönemde giriş yapanlar arasında, mesleğini çiftçi olarak yazdıran yoktu.¹⁰⁷ Gidenlerin içerisinde, tüccarların önemli bir yekûn tutmasının nedeni, ticaret yapmak ve sanatını icra etmek amacıyla yurt dışına çıkmak isteyenlere, Osmanlı Devleti tarafından müsamaha gösterilmesiydi.¹⁰⁸

1900 yılında Arjantin'e, 1.583 Osmanlı vatandaşının giriş yaptığı kayıtlara geçmişti. Bunların 1.146'sının meslek haneleriyle ilgili kısmı tüccar, 89'unun esnaf, 111'inin işçi, 8'inin çiftçi, 22'sinin çeşitli meslekler ve 207'sinin ise bilinmiyor olarak işaretlenmişti.¹⁰⁹

1909 yılına gelindiğinde, sadece Buenos Aires'te farklı kaynaklara göre 40.000 ile 60.000 arasında Osmanlı vatandaşı yaşamaktaydı.¹¹⁰ Bu sayı, 1911'de 85.000'e yükselmisti. Bunların %41'ini çiftçi, %17'sini seyyar satıcı, %12'sini tüccar, %6'sını kalifiye işçi ve geri kalan %24'ünü de yaşlılar, çocuklar ve kadınlar oluşturmaktaydı. Osmanlı göçmenlerinin büyük çoğunluğu, çiftçilik ve seyyar satıcılık yaparak geçimlerini sağlamaktaydılar. 10.000 civarında da ticaretle uğraşan vardı. Buenos Aires şehbenderliğinin verdiği bilgiye göre, ticaretle uğraşanların servetleri 220 milyon frank civarındaydı. Çiftçilikle uğraşan 35.000 civarındaki göçmenin günlük kazançları 4,5-5 frank olmakla birlikte, buğday ve mısırın hasat zamanı, bu kazançları günlük 10-11 frank'a kadar çıkmaktaydı.¹¹¹

1914 yılına gelindiğinde ise, Arjantin'de 116.133 Osmanlı vatandaşı yaşamaktaydı.¹¹² Bir başka kaynaktan ise, 1914 yılına kadar Arjantin'e giriş yapan

¹⁰⁷ Ignacio Klich, *Criollos and Arabic speakers in Argentina...*a.g.k.,s.265

¹⁰⁸ DH.MKT. 1697/64

¹⁰⁹ Ignacio Klich, *Criollos and Arabic speakers in Argentina...*a.g.k.,s.265

¹¹⁰ II.Meşruiyet Meclis Tutanakları, Cilt 1. s. 326; Y.MTV. 209/19

¹¹¹ Ticaret Layihaları, Hariciye Nezareti Umuru Ticariye Müdüriyeti, Matba-ı Amire, İstanbul Hicri 1330,s.7-8

¹¹² Ignacio Klich, *"Criollos and Arabic speakers in Argentina..."*a.g.k.,s.263

Suriye ve Cebel-i Lübnan kökenli Osmanlı vatandaşının sayısının 130.937 olduğu bilgisi yer almaktadır.¹¹³

Arjantin’de seyyar satıcılığa, satacakları malları sırtlarında taşıyarak başlayan Osmanlılar, daha sonraki yıllarda, mallarını at ve katırlarla taşıyıp, daha uzak mesafelere daha çok mal pazarlayarak, bu faaliyetlerine devam ettiler¹¹⁴. Kırsal kesimde çerçilik faaliyetinde bulunan Osmanlı vatandaşı tüccarlar oldukça başarılıydılar. Başarıları karşısında diğer tüccarlar rekabet etmekte zorlanıyorlardı. Bunun en önemli nedeni ise, Osmanlı vatandaşı Suriye ve Lübnanlıların, ticarete uyguladıkları veresiye sistemiydi. Buna göre tüccar, parası olmayan müşterisine, ihtiyacı olan malı bedelini peşin almaksızın veriyor ve malın bedelini gelecek seferde alıyordu. Bu şekilde alıcı ile satışı arasında güven tesis edilerek, satıcılar sürekli müşteri kazanmış oluyorlardı.¹¹⁵

Seyyar satıcılık yapan Osmanlı vatandaşlarından bazıları, yerli tüccardan veresiye aldıkları malı, satışı için gerekli olan uygun zamanı bekleme yerine, alış fiyatlarının altında daha ucuz fiyatla ellerinden çıkarıyorlardı. Satış sonucunda elde etmiş oldukları parayla da, borçlarını ödemek yerine memleketlerine dönüyorlardı. Bu şekilde gayrimeşru ve zahmetsizce para kazanarak memleketlerine dönenler, toplumdaki göç arzusunu da arttırmaktaydı. Kolay yoldan para kazanma arzusuyla yapılan bu göç neticesinde, hem mahalli ticaret sekteye uğruyor, hem de bu ülkelerde yaşayan Osmanlı vatandaşlarının menfaatleri olumsuz etkileniyordu. Hariciye Nezareti, bu gibi olumsuzlukları önlemek ve haksız yoldan kazanç elde etmeye yeltenenleri engellemek amacıyla, geldikleri ülkelerde borcu olanların, altı ay içinde borçlarını ödemelerini, aksi takdirde sahip oldukları serveti gayr-i meşru yoldan elde ettiklerine dair bilgilerin, mahalli gazetelerde yayımlanacağını bildirmişti. Bunun yanı sıra, memleketlerinde sahtekârlık, dolandırıcılık, cinayet gibi çeşitli suçlardan arananlar da, Arjantin’e giriş kolaylığından yararlanarak, bu ülkeye firar ediyorlar ve cezadan kurtulabiliyorlardı. Bu durum, hem suçu cezasız bırakıyor, hem de gittikleri ülkede Osmanlı Devleti’nin ve vatandaşlarının imajının zarar görmesine neden oluyordu. Şehbenderlik, bu şekilde, çoğunluğu oluşturan dürüst Osmanlı vatandaşlarına isnat olunabilecek olumsuz bakışın önüne geçebilmek için, bu gibi suçla bulaşan kimselerin Arjantin’e girişlerinin engelleneceğini ve bunların şehbenderlik vasıtasıyla takip edileceğini bildirmişti.¹¹⁶

Osmanlı Devleti, Arjantin’e göç eden vatandaşlarının dolandırılmasını önlemek için de çeşitli tedbirler almaktaydı. Bu amaçla, Arapça, Türkçe ve Fransızca olarak hazırlattığı ilanları, vapurlar, acenteler gibi göçmenlerin görebilecekleri yerlere astırarak, kötü niyetli kişiler tarafından aldatılmalarını önlemeye çalışmaktaydı. Ayrıca, gittikleri ülkede hukuklarını koruyabilmeleri için, farklı lisanlarda hazırlattığı broşürlerle vatandaşlarını bilgilendirme gayreti içerisindeydi.¹¹⁷

¹¹³ Humphrey, a.g.k.,s.169

¹¹⁴ Ignacio Klich, “Criollos and Arabic speakers in Argentina...a.g.k.,s.273

¹¹⁵ Estela Valverde, “Integration and Identity in Arjentina...a.g.k., s. 316

¹¹⁶ DH.İD. 11/9

¹¹⁷ DH.MB.HPS.M. 7/12

7. Osmanlı Göçmenlerinin Arjantin ve Brezilya’da Sosyal ve Kültürel Faaliyetleri

7.1. Yayın Faaliyetleri

Osmanlı göçmeleri, yaşadıkları şehirlerde nüfuslarının artmasıyla birlikte hem Arapça hem de İspanyolca gazete ve dergiler çıkarmaya başlamışlardı. Güney Amerika’da Arapça yayınlanan ilk gazete Ekim 1895 yılında Campinas ’da (Brezilya) yayın hayatına başlayan *el-Feyha’dır*. Bu gazeteden altı ay sonra da Santos’ta *El- Brasil* gazetesi yayınlandı. 1902 yılında São Paulo’da üç, Rio de Janeiro da ise iki tane Arapça yayınlanan gazete vardı. Brezilya’da Arapça olarak yayınlanan gazete sayısı 1914 yılında 14’e yükseldi. Yayınlan gazete ve dergiler kültür ve dilin muhafazası yanında insanların iş ve ev bulmalarına da yardım ediyordu.¹¹⁸

Arjantin’de yaşayan Osmanlı göçmeleri de yaşadıkları şehirlerde Brezilya olduğu gibi, Arapça gazeteler neşretmekteydiler. İlk Arapça gazeteler 1898 yılının başlarında Arjantin’de yayınlanmaya başlandı ve 1900’lerin başından itibaren Buenos Aires’te *Cerridetu’s selam*, *Ez-zaman*, *El-Hakaik*, *el-Caliyye*, *el-Alemu’l-Osmanî*, *Mecelletu’r râviye* gibi gazeteler yayın hayatlarını sürdürmekteydiler. 1914’lerde İki tane günlük, 5-6 tane haftalık ve bir de 15 günlük olmak üzere en çok Arapça gazete başkent Buenos Aires’te yayınlanmaktaydı. Fransızlar, Osmanlılara göre hem sayısal olarak hem de okuma yazma oranı bakımında daha yüksek bir orana sahip olmalarına rağmen Fransızca yayınlanan sadece bir tane günlük gazete bulunmaktaydı. Burada yaşayan Osmanlıların ancak %30’u okuryazar durumdaydı. Aslında bu gazetelerin hiçbiri satışlardan elde ettiği gelirle masraflarını karşılayabilecek durumda değillerdi. Ancak, aldıkları ilan ve reklamlardan elde ettikleri gelirle varlıklarını sürdürmekteydiler.¹¹⁹ 1920’lere geldiğinde Osmanlı topraklarından Arjantin’e göç eden göçmelerin, 17’i gazeteleri ve bazıları iki dilde olmak üzere 14 de dergileri vardı.¹²⁰

Brezilya ve Arjantin’de yayınlanan gazete ve dergilerden bazıları Osmanlı Devleti aleyhine yayın yaptıkları gerekçesiyle Osmanlı Devleti sınırları dahiline girişleri yasaklanmıştı. Bunlardan ilki, Brezilya’nın São Paulo şehrinde yayınlanan “*El- manzur*” gazetesinin bir numaralı nüshası Osmanlı Devleti’ne girişi irade ile yasaklandı. Bu yasak 28 Mayıs 1899 tarihinde Dahiliye Nezaretine tebliğ edildi.¹²¹ Güney Amerika’da Arnavutça olarak yayınlanan *Güneş* ve Arjantin’in başkenti Buenos Aires’te Arapça olarak yayınlanan “*Ez- zaman*” gazetelerinin içeriği uygun bulunmadığından, bu gazetelerin Osmanlı Devleti sınırları dahiline girişinin yasaklanması hakkında karar alınması için Dahiliye Nezareti 16 Ocak 1910 tarihinde Meclis-i Vükela’ya başvurmuştu. Yapılan görüşme neticesinde, ifade edilen

¹¹⁸ Jeffrey Lesser, (Re)Creatin Ethnicity...,a.g.m.,s.56-57; Y.MTV. 209/19 (El Brazil Gazetesi)

¹¹⁹ Ticaret Layihaları, Hariciye Nezareti Umuru Ticariye Müdüriyeti, Matba-ı Amire, İstanbul Hicri 1330,s. 7-8

¹²⁰ Humphrey, a.g.k.,s.170

¹²¹ Y.MTV. 190/112

gazetelerin içeriği uygun olmadığından, Matbuat Kanununun 35. Maddesi gereğince yurt içine girişleri yasaklandı.¹²² Aynı yıl içinde Brezilya’da Arapça olarak yayınlanan “*El-istiklal*” gazetesinin de Osmanlı Devleti aleyhine yayın yapması gerekçe gösterilerek girişi kanunen engellendi.¹²³ Yine, 6 Ağustos 1913 tarihide, Dahiliye Nezareti’nin talebi üzerine Meclis-i Vükela Brezilya’nın Rio de Janeiro şehrinde yayınlanan “*El- hamra*” ve São Paulo’da yayınlan “*El- efkar*” gazetelerinin girişini de yasakladı.¹²⁴ Fakat bir süre sonra “*El- efkar*” gazetesinin Osmanlı Devleti aleyhine olan yayınlarına son vermesi üzerine, 1914 yılında bu yasak kaldırıldı.¹²⁵ Yasaklanan gazetelere 28 Ekim 1914 tarihli Meclis-i Vükela kararıyla Brezilya’nın São Paulo şehrinde yayınlanan günlük “*Amerika ve Fete’l-benan*” gazetesi ile Arjantin’de çıkan haftalık “*Hüsnu’l-Fetat*” ve “*Zaman*” gazeteleri de eklendi Bu yasağın nedeni gazetelerin Müslüman hükümet, diğer Müslümanlar ve Türkler aleyhinde yaptığı yayınları¹²⁶.

7.2. Sosyal Faaliyetler

İlk göçmenler, aralarındaki bağı koparmamak ve birlikliklerini devam ettirebilmek için bazı sosyal ve kültürel kurumları yaşama geçirme gereksinimi hissettiler. Bu amaca yönelik olarak, çeşitli merkezlerde dernek ve kulüpler kuruldu. 1920’li yıllara gelindiğinde, Osmanlı topraklarından Arjantin’e göç edenler, başta Buenos Aires, Tucumán ve Cordoba olmak üzere 100 civarında dernek ve kulüp kurmuşlardı. Bu derneklerden 40’a yakını Buenos Aires’te ve 17’si de Tucumán’da bulunmaktaydı.¹²⁷

Brezilya’daki Osmanlı vatandaşları ise, ilk olarak 9 Şubat 1898’de Marunî Gençlik Derneğini kurmuşlardı. Derneğin kuruluş amacı yoksul ve düşkünlere yardımdı. Bunu, 1908 yılında São Paulo Suriye Bakımevi izledi. 14 Mayıs 1912’de, yoksul ve düşkünlere korumak amacıyla, bir grup bayan göçmen Beyaz El Derneğini kurdu. Yine, 14 Temmuz 1914’te Suriye Spor Kulübü kuruldu.¹²⁸

1920’lerden önce kurulan kulüp ve derneklerde ve yapılan yayınlarda, etnik ve dini kimliklerden daha çok Suriye-Lübnanlı olmak ön plandaydı. Daha sonrakilerde ise etnik ve dini kimlikler öne çıkmaya başladı.¹²⁹ Bu nedenle, bu tür faaliyetler bazen, göçmeler arasında kaplaşma ve ayrışmaya neden olmuş, dayanışmayı zedelemiş ve zaman zaman yarar yerine zarar getirmişti.

¹²² MV. 136/3

¹²³ MV. 144/20

¹²⁴ MV. 179/60; MV. 179/24

¹²⁵ MV. 188/21

¹²⁶ MV. 194/18

¹²⁷ Humphrey, a.g.k.,s.170

¹²⁸ Hüseyin Yazıcı, **Göç Edebiyatı Doğu Batıya Taşıyanlar**, İstanbul, Kaknüs Yayınları,202,s.85-87; Scott Morrison, “ ‘Os Turcos’:The Syrian- Lebanese Community of São Paulo, Brazil”, **Journal Of Muslim Minority Affairs**, Vol.25, No.3,December 2005, s.432-433

¹²⁹ Michael Humphrey, “ Ethnic History, Nationalism and Transnationalism in Arjentine Arab and Jewish Cultures”,...s.170

SONUÇ

Osmanlılar, 19.yüzyılın ikinci yarısından itibaren, iktisadi bakımdan gelişen Arjantin ve Brezilya gibi Güney Amerika ülkelerinin, yürürlüğe koydukları liberal göç yasalarından yararlanarak, bu ülkelere göç etmişlerdi. Osmanlı Devleti'nde, göçün en yoğun olarak görüldüğü bölge, Suriye ve Lübnan bölgeleriydi. Özellikle Maruniler arasında oldukça yaygın olan göç eğilimi, büyük oranda ekonomik nedenlere dayanmaktaydı. Kendi memleketlerinde geçimlerini sağlamakta zorlanan halk, göç ettikleri ülkelerde belli bir sermaye birikimine sahip olduktan sonra, geri dönmeyi amaçlamaktaydı. Ancak amaçladıkları gibi olmadı, gidenlerin önemli bir kısmı, gittikleri ülkede hayatlarını sürdürmeyi tercih ettiler. Kendi topraklarından göçü, ülke menfaatleri açısından sakıncalı gören Osmanlı Devleti, almış olduğu tüm tedbirlere rağmen, 20. Yüzyılın başlarında, 100.000'in üzerinde Arjantin'de, 190.000 civarında da Brezilya'da bulunan vatandaşının göçüne engel olamamıştı.

Arjantinli ve Brezilyalı yöneticilerin, uygulamaya koydukları liberal göç yasalarının amacı, kültürel ve dini bakımdan ülkede herhangi bir sorun çıkarmayacak ve daha kolay uyum sağlayacak olan Avrupalı'ların ülkelerine gelip yerleşmelerini temin etmek ve bu sayede, ihtiyaç duydukları işgücü talebini karşılamaktı. Oysa, Osmanlı topraklarından göç edenler, dini ve kültürel kimlikleri ne olursa olsun, istenmeyen göç kategorisinde değerlendirilmekteydi. Bunun nedeni, Osmanlı göçmenlerinin, kendi kültürel yapılarını, kendi dillerinde yayınladıkları gazete, dergi ve kurdukları derneklerle korumuş olmaları, gittikleri ülkelerde ulus kimliğinin oluşmasına engel teşkil ettiği düşünülmekteydi. Bunun yanında, Osmanlı göçmeleri, göç edilen ülkelerde, yerli halkın ve yöneticilerin arzuladıkları şekilde, çiftliklerde işçi statüsünde çalışmak yerine, serbest ticaret ve seyyar satıcılıkla meşgul olup, yerli tüccarlarla rekabet ederek hayatlarını kazanıyorlardı. Ticarete gösterdikleri başarı, gittikleri ülkelerde tehlikeli görülmelerine ve dışlanmalarına neden olmuştu.

KAYNAKÇA

A-Başbakanlık Osmanlı Devlet Arşivleri

SADARET EVRAKI

A.AMD. 76/7; A.AMD. 90/11; A.MKT.MHM. 449/95; A.MTZ.CL. 1/37

DAHİLİYE NEZARET

DH.EUM.KLH. 2/32;

DH.SN.THR. 31/109;

DH.H. 21-1/2;

DH.HMŞ. 15/47;

DH.İD. 11/9-15/62;

DH.MB.HPS.M. 1/57;

DH.MB.HPS.M. 17/13 - 7/12 - 7/58 ;

DH.MKT: 321/7 - 398/69 - 1621/522 - 104/23 - 1062/14 - 118/37 - 1379/94 - 1394/103 - 1411/60 - 1526/118 - 1597/67 - 16/4 - 1601/57 - 1605/53 - 1606/19 - 1614/117 - 1618/73 - 1623/100 - 1697/64 - 177/28 - 1779/117 - 1871/64 - 1885/102 - 20/35 - 2114/69 - 2123/130 - 2221/139 - 229/73 - 321/7 - 398/69 - 41/5 - 46/32 - 525/55 - 57/31 - 58/3 - 649/29 - 756/20 - 85/35 - 884/21 - 52/6

DH.MUİ. 79-1/3

HARİCİYE NEZARETİ

HR. SYS. 53/13; HR.H. 729/113; HR.SYS. 1523/12 - 2853/3 - 69/11 - 69/12 - 70/71 - 71/15 - 71/49 - 72/15 - 72/16 - 72/27 - 72/39 - 72/42 - 72/49 - 72/63 - 72/78 - 74/49 - 74/84 - 75/14 - 75/3 - 75/4 - 76/1 - 76/2 - 76/3 - 76/4 - 77/25

İRRADE TASNİFİ

İ.HR. 1314/Z 23 - 1315/B 27 - 1325/Z 19 - 1327/ZA 10 - 1328/B 6/2 - 137/7079 - 151/7973 - 154/8186 - 246/14640 - 256/15264 - 256/15286 - 75/14 - 1315/B 27 - 75/14;

İ.MMS. 11/462

MECLİS-İ VÜKELA MAZBATALARI

MV. 136/3 - 140/83 - 144/20 - 179/24 - 179/60 - 188/21 - 194/18 - 209/43 - 229/42

ŞURA-YI DEVLET

ŞD. 2794/3

YILDIZ EVRAKI

Y.A.HUS: 495/127 - 360/44 - 492/82

Y.MTV: 190/112 - 209/19 - 294/94

Y.PRK.A: 2/36 - 5/76

Y.PRK.AZJ: 13/68 - 23/123

Y.PRK.HR. 1/13

Y.PRK.TKM. 14/56

YEE: 136/113 - 50/111

Yıldız Maruzat Defteri No:9994

ZABTİYE NEZARETİ

ZB: 401/102 - 421/91 - 601/41 - 62/4 - 73/72

BEO.VGG. Defteri No: 268, s.82

B.Resmi Tutanak ve Raporlar

II.Meşruyet Meclis Mebusan Tutanakları, Cilt 1

Ticaret Layihaları, Hariciye Nezareti Umuru Ticariye Müdüriyeti, Matba-ı Amire, İstanbul Hicri 1330

C.Kitaplar

CARVALHO, Daniela de, **Migrants and Identity in Japan and Brazil The Nikkeijin**, London, Routledge Curzon,2003

HUMPHREY, Michael, “ Ethnic History, Nationalism and Transnationalism in Argentine Arab and Jewish Cultures”, **Arab and Jewish Immigrants in Latin America Images and Realities**, Edited by Ignacio Klich and Jeffrey Lesser,London, Frank Class,1998

KARPAT,Kemal,“The Ottoman Emigration to America,1860-1914”,**International Journal of Middle East Studies**, Vol. 17,Sayı No:2, Mayıs 1985

KENWOOD,A.G. -A.L.Lougheed, **The Growth of the International Economy 1820- 2000**, Lordara, Routledge,2002

KLICH,Ignacio, “ Arab- Jewish Coexistence in the First Half of 1900’s Argentina: Overcoming Self- Imposed Amnesia”, **Arab and Jewish Immigrants in Latin America Images and Realities**, Edited by Ignacio Klich and Jeffrey Lesser,London, Frank Class,1998

KLICH,Ignacio, “ Argentine- Ottoman Relations and Their Impact on Immigrants from the Middle East: A History of Unfulfilled Expectations, 1910-1915”, **The Americas**, Vol.50, No:2. October 1993

KLICH, Ignacio, “Criollos and Arabic speakers in Argentina An Uneasy Pas De Deux,1888-1914”, **The Lebanese in the World: A Century of Emigration**, Edit. Albert Hourani ve Nadim Shehadi,Londra, I.B.Tauris &Co Ltd,1992

KNOWLTON, Clark, The Social and Spatial Mobility of the Syrian and lebanese Community in Sao Paulo, Brazil”, **The Lebanese in the World: A Century of Emigration**, Edit. Albert Hourani ve Nadim Shehadi,Londra, I.B.Tauris &Co Ltd,1992

LESSER,Jeffrey , “(Re) Creating Ethnicity: Middle Eastern Immigration to Brazil”, **The America**, Vol.53. No.1 (Jul.1996)

LESSER,Jeffrey, Jews are Turks Who Sell On Credit’: Elite Images of Arabs and Jews in Brazil”, **Arab and Jewish Immigrants in Latin America Images and Realities**, Edited by Ignacio Klich and Jeffrey Lesser,London, Frank Class,1998

-
- LESSER, Jeffrey , “The Immigration and Integration of Polish Jews in Brazil , 1924-1934, **The America**, Vol.51, No.2. (Oct.,1994)
- LESSER, Jeffrey , “From Pedlars to Proprietors: Lebanese, Syrian and Jewish Immigrants in Brazil”, **The Lebanese in the World: A Century of Emigration**, Edit. Albert Hourani ve Nadim Shehadi,Londra, I.B.Tauris &Co Ltd,1992
- MORDTMANN, Andreas David, **İstanbul ve Yeni Osmanlılar**, Çev. Getraude Songu- Habermann, Pera Yayıncılık, İstanbul 1999
- MORRISON, Scott, “ ‘Os Turcos’:The Syrian- Lebanese Community of São Paulo, Brazil”, **Journal Of Muslim Minority Affairs**, Vol.25, No.3,December 2005
- MÜHENDİS FAİK,Türk **Denizcilerinin İlk Amerika Seferi- seyahatname-i Bahr-i Muhit-**, Hazırlayan:N.Ahmet Özalp, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2006
- SKIDMORE,Thomas E, **Brazil Five Centuries of Change**, New York, Oxford University Press,1999
- VALVERDE, Estela, “The Question Of ‘ Argentinidad’: The Self-Image of Arab and Jewish Ancestry in Recent Argentine Literature”, **Arab and Jewish Immigrants in Latin America Images and Realities**, Edited by Ignacio Klich and Jeffrey Lesser,London, Frank Class,1998
- VALVERDE, Estela, “ Integration and Identity in Arjentina: The Lebanese Of Tucuman”, **The Lebanese in the World: A Century of Emigration**, Edit. Albert Hourani ve Nadim Shehadi,Londra, I.B.Tauris &Co Ltd,1992
- VELCAMP, Theresa Alfaro, “ The Historiography of Arab Immigration to Argentina: The Intersection of the Imaginary and the Real Country”,**Arab and Jewish Immigrants in Latin America Images and Realities**, Edited by Ignacio Klich and Jeffrey Lesser,London, Frank Class,1998
- YAZICI, Hüseyin, **Göç Edebiyatı Doğu Batıya Taşıyanlar**, İstanbul, Kaknüs Yayınları,2002